МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

на тему: **ВПЛИВ БАТЬКІВСЬКО-ДИТЯЧИХ ВІДНОСИН НА ЕМОЦІЙНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ ДОШКІЛЬНИКА**

Виконала студентка І І курсу,
групи 8.0534-з-1
спеціальності: 053 Психологія
освітньої програми: 053 Психологія
Асташина Наталя Вікторівна
Керівник: канд. психол. наук,
доцент кафедри психології
Железнякова Ю. В.
Рецензент: канд. пед. наук, доцент
кафедри педагогіки та психології
освітньої діяльності Голованова Т. П.

Запоріжжя – 2025

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра психології
Рівень вищої освіти магістр
Спеціальність 053 Психологія
Освітня програма 053 Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

_____

к.психол.н., доцент. Н.О. Губа

«____»_____2025 р.

З А В Д А Н Н Я

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Асташиній Наталі Вікторівні

1. Тема роботи Вплив батьківсько-дитячих відносин на емоційне благополуччя дошкільника

Керівник роботи Железнякова Ю.В., канд. психол. наук, доцент кафедри психології,

затверджені наказом ЗНУ від «02» 10 2025 року № 1393-с

2. Термін подання студентом роботи ___

3. Вихідні дані до роботи аналіз психолого-педагогічної літератури

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки: провести теоретичний аналіз сутності та складових емоційного благополуччя дитини дошкільного віку, а також вивчити психологічні особливості її емоційної сфери як основи благополуччя; розкрити поняття, сутність та основні психолого-педагогічні моделі батьківсько-дитячих відносин, а також встановити теоретичний вплив типів і стилів виховання на емоційне благополуччя дошкільника; розробити практичні рекомендації щодо оптимізації батьківсько-дитячих відносин та підвищення рівня емоційного благополуччя дітей у групі дошкільного закладу.

5. Перелік графічного матеріалу: 10 таблиць, 8 рисунків.

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
Вступ	Железнякова Ю. В., доцент		
Розділ 1	Железнякова Ю. В., доцент		
Розділ 2	Железнякова Ю. В., доцент		
Розділ 3	Железнякова Ю. В., доцент		
Висновки	Железнякова Ю. В., доцент		

7. Дата видачі завдання_____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Термін виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	Січень – лютий 2025 р.	виконано
2	Робота над вступом	Березень 2025 р	виконано
3	Робота над першим розділом	Квітень травень 2025 р	виконано
4	Робота над другим розділом	Липень 2025 р	виконано
5	Робота над третім розділом	Червень – серпень 2025 р	виконано
6	Написання висновків	Вересень 2025 р	виконано
7	Передзахист	Жовтень 2025 р	виконано
8	Нормоконтроль	Листопад 2025 р	виконано

Студент _____ Н. В. Асташина

Керівник роботи _____ Ю. В. Железнякова

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ Г. В. Коваль

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота магістра: 76 сторінок, 10 таблиць, 8 рисунків, 44 джерела, 6 додатків.

Об’єкт дослідження – емоційне благополуччя.

Предмет дослідження – емоційне благополуччя дошкільника в групі дитячого садка.

Мета роботи – теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити взаємозв’язок впливу батьківсько-дитячих відносин з емоційним благополуччям дітей дошкільного віку в умовах функціонування групи дитячого садка.

Гіпотеза дослідження: передбачається, що тип батьківського ставлення та стиль виховання впливає на рівень емоційного благополуччя дошкільника в групі дитячого садка, причому авторитетний стиль асоціюється з високим рівнем емоційного благополуччя, а авторитарний та потуральний стилі – з низьким.

Методи дослідження: теоретичні: теоретико-методологічний аналіз, класифікація та систематизація наукових джерел, порівняння й узагальнення даних досліджень; емпіричні: спостереження, тестування, бесіда, опитувальники для вихователів та батьків.

Наукова новизна полягає у поглибленні наукових уявлень про детермінанти емоційного благополуччя дошкільників через вивчення взаємозв’язку між якістю батьківсько-дитячих відносин та емоційним станом дитини у соціально-груповому середовищі дошкільного закладу.

Галузь використання: заклади дошкільної освіти.

БАТЬКІВСЬКО-ДИТЯЧІ ВІДНОСИНИ, ЕМОЦІЙНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ, ДОШКІЛЬНИЙ ВІК, СІМЕЙНІ ВЗАЄМИНИ, ВИХОВАННЯ.

SUMMARY

Astashina N.V. The Influence of Parent-Child Relationships on the Emotional Well-being of a Preschooler in a Kindergarten Group.

The qualification work consists of an introduction, 3 chapters, conclusions, a list of references (44 titles), and 6 appendices on 15 pages. The volume of the qualification work is 97 pages, of which 78 pages constitute the main text. There are 10 tables and 8 figures.

The qualification work includes a theoretical overview and description and analysis of an experimental study of the influence of child-parent relationships on the emotional well-being of preschoolers in a kindergarten group.

The Master's thesis is structured into 3 chapters, each dedicated to different aspects of the problem: the first chapter reveals the psychological characteristics and scientific approaches to the study of emotional well-being, the second examines the essence and criteria of parent-child relationships, and the third presents the results of the experimental study on the influence of parent-child relationships on the emotional well-being of preschoolers in a kindergarten group.

Object of Study: Emotional well-being.

Subject of Study: The emotional well-being of a preschooler in a kindergarten group.

The Purpose of the Study is to theoretically substantiate and empirically investigate the relationship between the influence of parent-child relationships and the emotional well-being of preschool children under the conditions of a functioning kindergarten group.

The Objectives of the Study are: – to theoretically analyze the essence and components of the emotional well-being of a preschool child, and to examine the psychological features of their emotional sphere as the foundation of well-being; – to disclose the concept, essence, and main psychological and pedagogical models of parent-child relationships, and to establish the theoretical influence of parenting

types and styles on a preschooler’s emotional well-being; – to empirically investigate and analyze the correlation between the characteristics of parent-child relationships and the level of emotional well-being of preschoolers in a kindergarten group; – to develop and substantiate practical recommendations for optimizing parent-child relationships and improving the level of emotional well-being of children in a preschool institution group.

Chapter 1, «Emotional Well-being as a Component of the Psychological Development of Preschoolers,» highlights the essence of the concept of «emotional well-being,» its structural components, and the psychological characteristics of the emotional sphere of preschool children. Factors that may cause emotional difficulties or disorders in children of this age period were also analyzed.

Chapter 2, «Theoretical Approaches to Studying the Influence of Parent-Child Relationships on the Emotional Well-being of a Preschooler in a Kindergarten Group,» provides a theoretical analysis of the problem, discloses the essence and content of parent-child relationships, characterizes the main psychological and pedagogical models of family relations, and analyzes the influence of parenting styles on the child's emotional state and well-being.

Chapter 3, «Empirical Study of the Influence of Parent-Child Relationships on the Emotional Well-being of a Child in a Kindergarten Group,» presents the organization and methods of the study, and provides the results of the empirical investigation into the features of parent-child relationships and the level of emotional well-being of preschoolers in a peer group. Practical recommendations for optimizing family relationships with the aim of improving children's emotional comfort in a preschool institution have also been developed and substantiated.

Key words: parent-child relationships, emotional well-being, preschool children, family relations, upbringing.

ЗМІСТ

ВСТУП 8
РОЗДІЛ 1. ЕМОЦІЙНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ ЯК СКЛАДОВА ПСИХОЛОГІЧНОГО РОЗВИТКУ ДОШКІЛЬНИКІВ 11
1.1 Поняття емоційного благополуччя дитини дошкільного віку та його складові 11
1.2. Психологічні особливості емоційної сфери дітей дошкільного віку як основа благополуччя 16
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ВПЛИВУ БАТЬКІВСЬКО-ДИТЯЧИХ ВІДНОСИН НА ЕМОЦІЙНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ ДОШКІЛЬНИКА 24
2.1 Поняття та сутність батьківсько-дитячих відносин 24
2.2 Основні психолого-педагогічні моделі батьківсько-дитячих відносин 27
2.3 Вплив типів та стилів виховання на емоційне благополуччя дошкільника 36
РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ БАТЬКІВСЬКО – ДИТЯЧИХ ВІДНОСИН НА ЕМОЦІЙНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ ДОШКІЛЬНИКА 45
3.1 Організація та методики дослідження батьківсько-дитячих відносин та емоційного благополуччя дітей дошкільного віку 45
3.2 Результати дослідження батьківсько-дитячих відносин та емоційного благополуччя дітей дошкільного віку 50
3.3 Рекомендації щодо оптимізації батьківсько-дитячих відносин та емоційного благополуччя дітей дошкільного віку 70
ВИСНОВКИ 75
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 77
ДОДАТКИ 82

ВСТУП

Актуальність дослідження. Дошкільний період є унікальною, неповторною фазою емоційного розвитку людської особистості. Емоційне благополуччя дошкільника – важливий складник його психічного розвитку та успішної соціалізації. Воно закладається у дошкільному віці та є ключовою умовою для здорового зростання дитини. Емоційне благополуччя формується завдяки задоволенню основних потреб у безпеці, любові та приналежності, повазі, самовираженні та спілкуванні. Це виявляється у радісному настрої та посмішці, що свідчать про відкритість і спокій. Дитина легко спілкується та грається, проявляючи своє зацікавлення. Батьківське виховання має величезний вплив на розвиток особистості дитини і може сприяти її гармонійному зростанню або спровокувати виникнення невротичних реакцій. Якість відносин між батьками та дітьми визначає рівень емоційного комфорту, саморегуляцію та здатність до спілкування з навколишнім середовищем. Правильне виховання підтримує емоційну стабільність, тоді як відсутність спілкування або надмірний контроль можуть викликати тривогу. Проблемні взаємини в сім'ї можуть утруднити самовираження дитини і її адаптацію.

До проблеми емоційного благополуччя звертаються майже усі автори, що займаються дослідженням емоцій. На сьогодні проблема емоційного благополуччя особистості найбільш детально вивчається за двома науковими направленнями: соціально-психологічному та психофізіологічному.

Особливо актуальним є вивчення взаємодії батьків з дітьми у дошкільному віці, оскільки саме на цьому етапі формуються основні емоційні і соціальні навички. Дошкільники дуже чутливі до реакцій та ставлення батьків, що впливає на їхнє сприйняття світу та власної цінності.

Розуміння того, як позитивне та негативне ставлення батьків впливає на емоційний розвиток, може допомогти в розробці рекомендацій для поліпшення емоційного благополуччя дошкільників в групі дитячого садка.

Об’єкт дослідження – емоційне благополуччя.

Предмет дослідження – емоційне благополуччя дошкільника в групі дитячого садка.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити взаємозв’язок впливу батьківсько-дитячих відносин з емоційним благополуччям дітей дошкільного віку в умовах функціонування групи дитячого садка.

Гіпотеза дослідження: передбачається, що тип батьківського ставлення та стиль виховання значуще впливає на рівень емоційного благополуччя дошкільника в групі дитячого садка, причому авторитетний стиль асоціюється з високим рівнем емоційного благополуччя, а авторитарний та потуральний стилі – з низьким.

Завдання дослідження:

1. Провести теоретичний аналіз сутності та складових емоційного благополуччя дитини дошкільного віку, а також вивчити психологічні особливості її емоційної сфери як основи благополуччя.

2. Розкрити поняття, сутність та основні психолого-педагогічні моделі батьківсько-дитячих відносин, а також встановити теоретичний вплив типів і стилів виховання на емоційне благополуччя дошкільника.

3. Емпірично дослідити та проаналізувати кореляційний зв'язок між характеристиками батьківсько-дитячих відносин та рівнем емоційного благополуччядошкільників в групі дитячого садка.

4. Розробити практичні рекомендації щодо оптимізації батьківсько-дитячих відносин та підвищення рівня емоційного благополуччя дітей у групі дошкільного закладу.

Методи дослідження: теоретичні: теоретико-методологічний аналіз, класифікація та систематизація наукових джерел, порівняння й узагальнення даних досліджень; емпіричні: спостереження, тестування, бесіда, опитувальники для вихователів та батьків.

Наукова новизна полягає у поглибленні наукових уявлень про детермінанти емоційного благополуччя дошкільників через вивчення взаємозв'язку між якістю батьківсько-дитячих відносин та емоційним станом дитини у соціально-груповому середовищі дошкільного закладу.

Практична значущість полягає в розробці та впровадженні рекомендацій щодо оптимізації батьківсько–дитячих відносин та емоційного благополуччя дітей в групі дитячого садка.

Використані методики: «Тест – опитувальник батьківського ставлення» (ОРО); методика «Визначення емоційного благополуччя дитини в колективі»; «Анкета нервово-психічного розвитку дитини та її емоційних особливостей»; «Колірний тест емоційних станів за М. Люшером»; Методика «Мій настрій у кольорі»; Проективна методика «Малюнок сім'ї».

Структура кваліфікаційної роботи магістра. Складається зі вступу, трьох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел із 44 найменувань і 6 додатків. Загальний обсяг роботи 97 сторінок, з них основного тексту – 76 сторінки. Робота містить 10 таблиць і 8 рисунків.

РОЗДІЛ 1
ЕМОЦІЙНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ ЯК СКЛАДОВА ПСИХОЛОГІЧНОГО РОЗВИТКУ ДОШКІЛЬНИКІВ

1.1 Поняття емоційного благополуччя дитини дошкільного віку та його складові

У дошкільному віці закладаються основні особистісні механізми, емоції і почуття підпорядковують собі всі сфери життя дошкільника, впливають на становлення його особистості, характеру, на поведінкові особливості в майбутньому [1, 185].

В дослідженнях емоційного стану дітей дошкільного віку (Р. В. Павелківа та О. П. Цигипало та ін.) стійко позитивний, комфортно-емоційний стан дитини розглядається як базовий, є основою всього відношення дитини до світу і впливає на особливості переживання сімейної ситуації, пізнавальну сферу, емоційно-вольову, стиль переживання стресових ситуацій, стосунки з однолітками [20, 64].

Емоційне благополуччя забезпечує високу самооцінку, сформований самоконтроль, орієнтацію на успіх в досягненні цілей, емоційний комфорт в сім'ї і поза нею. Як показник оптимальності загального розвитку дитини та психічного здоров'я розцінюється емоційне благополуччя в роботах О. Л. Кононко. Емоційне благополуччя дитини розцінюється як показник оптимальності її загального психічного розвитку та психологічного здоров'я [14, 85].

Емоційне благополуччя – одна з базових якостей життя людини, важлива умова збереження фізичного та психічного здоров’я. Його фундамент закладається в дитячому віці та є необхідною умовою розвитку дитини. Зокрема в працях, О. В. Запорожця, О. Л. Кононко, В. К. Котирло, а також Ж. Піаже, показано, що на розвиток емоцій дітей раннього віку має значення вплив соціальних умов життя та виховання [42, 54].

Ряд авторів, серед яких Т. В. Дуткевич та М. Й. Варій, визначають емоційне благополуччя як стійко-позитивний, комфортно-емоційний стан дитини, що є основою ставлення дитини до світу і впливає на особливості переживань, пізнавальну сферу, емоційно-вольову, стиль переживання стресових ситуацій, ставлення до однолітків [9, 196].

Найсильніше і найважливіше джерело переживань дитини-дошкільника – її взаємини з іншими людьми. Якщо дорослі уважні до дитини, поважають її як особистість, то дитина переживає емоційне благополуччя – почуття впевненості, захищеності, яке сприяє нормальному розвитку особистості дитини, виробленню у неї позитивних якостей, доброзичливого ставлення до людей [37, 9].

Виділяють такі основні показники емоційного благополуччя:

- характеристика відносини дитини до самої себе, однолітків, дорослих;
- загальний емоційний тонус;
- здатність дитини визначати емоційний стан іншого;
- рівень співпереживання, співчуття, який дитина демонструє у вербальному і невербальному плані.

О. Л. Кононко виділяє наступні компоненти емоційного благополуччя, що стосуються досвіду переживань дитини у взаємодії з оточенням:

- емоція задоволення-невдоволення як зміст переважного фону настрою;
- переживання комфорту як відсутність зовнішньої загрози і фізичного дискомфорту;
- переживання успіху – неуспіху в досягненні цілей;
- переживання комфорту в присутності інших людей і ситуаціях взаємодії з ними;
- переживання дитиною оцінювання іншими людьми результатів її активності [14, 86].

Полярність значень даних компонентів, тобто їх значення як позитивних (негативних) ознак, визначає в сукупності наявність або відсутність в особистісному комплексі такої характеристики, як емоційне благополуччя. Відсутність характеристик емоційного благополуччя дослідниками називається емоційним неблагополуччям [1, 196].

Як зазначає Т. О. Піроженко, дитині емоційно добре, коли вона приходить в дитячий садок в хорошому настрої і протягом дня він майже не змінюється; коли діяльність її успішна або ж переживається нею як успішна завдяки уважному ставленню оточуючих; коли відсутнє переживання небезпеки з боку оточення; коли є друзі, з якими хочеться грати і які взаємно виявляють цікавість [24, 10].

Р. В. Павелків та О. П. Цигипало до параметрів емоційних проявів відносить емоційний фон, вираженість емоцій і емоційну рухливість.

Позитивний емоційний фон проявляється в піднесеному настрої, посмішці і жестах, вираженні відкритості і розслабленості. Дитина легко вступає в спілкування і гру, проявляючи зацікавленість і т. п. Негативний емоційний фон характеризується пригніченістю, поганим настроєм, розгубленістю, вираз обличчя сумний чи індиферентний [20, 421].

Аналіз психолого-педагогічної літератури дозволяє виділити ряд факторів, які забезпечують позитивний емоційний стан дитини. До них відносяться: доброзичливий, сприятливий мікроклімат внутрішньо сімейних відносин**;** особистісно-орієнтоване, педагогічно грамотне спілкування педагога з дитиною; благоприємне становище дитини в групі однолітків; діяльність дитини і досягнення успіху в ній.

Поняття «емоційне благополуччя» неможливо розкрити поза дослідженням поняття «емоційне неблагополуччя» [42, 54].

Порушення емоційного балансу, тривала перевага негативних емоційних станів спричиняють виникнення емоційних розладів, відхилень у розвитку особистості дитини, порушень у неї соціальних контактів.

У психологічній літературі емоційне неблагополуччя у дітей розглядається як негативний стан, що виникає на тлі важко вирішуваних особистісних конфліктів. До власне психологічних причин виникнення емоційного неблагополуччя у дітей належать особливості емоційно-вольової сфери, зокрема порушення адекватності реагування на дії ззовні, недоліки розвитку навичок самоконтролю поведінки тощо [20, 65].

Під емоційним неблагополуччям дітей дошкільного віку дослідники розуміють стійкий негативний емоційний стан або самопочуття дітей. Їх поведінка, як правило, не адекватна ситуації. Ці діти примхливі, уперті, конфліктні в спілкуванні з дорослими і однолітками, зазнають чималих труднощів в організації та регуляції своєї поведінки, в засвоєнні дошкільної програми. Емоційна нестійкість проявляється у високій збудливості дитини, імпульсивності, підвищеній тривожності, нестабільності настрою, а іноді і яскравої агресивності [27, 148].

До порушень емоційної сфери дослідники відносять тривожність, різні види агресивності, невгамовність, невротичні симптоми [33, 210].

Коли дитина починає малювати себе у важких ситуаціях або постійно малює страшні сни – це сигнал про неблагополучний емоційний стан. Він викликається багатьма причинами. Головною виступає незадоволеність дитини спілкуванням з дорослими, насамперед з батьками і однолітками. Недостатність тепла, ласки, розлад між членами сім'ї, відсутність тісних емоційних контактів з батьками приводить до формування в дитини тривожно-песимістичних очікувань [42, 55].

Емоційне неблагополуччя, пов'язане з утрудненням у спілкуванні з іншими, може приводити до двох видів поведінки, відповідно до яких дітей можна поділити на основні групи.

Перша група – діти неврівноважені, легкозбудливі. Нестримність емоцій у них часто стає причиною дезорганізованості їх діяльності. При виникненні конфліктів з однолітками емоції дітей часто проявляються в афектах: спалахах гніву, образи, які часто супроводжуються словами, грубістю, бійками.

Друга група – діти переважно «легкогальмівні» із стійким негативним ставленням до спілкування. Як правило, образа, незадоволення, неприязнь та ін. надовго зберігаються в їх пам'яті, але під час їх прояву діти більш стримані. Такі діти характеризуються відокремленістю, уникають спілкування. Емоційне неблагополуччя часто поєднується з небажанням відвідувати дитячий садок, з незадоволеністю стосунків з вихователем або однолітками. Гостра сприйнятливість дитини, її надмірна вразливість можуть привести до внутрішньо-особистісного конфлікту.

Другою суттєвою причиною, яка викликає емоційне неблагополуччя, є індивідуальні особливості дитини, специфіка її внутрішнього світу (вразливість, сприйнятливість, які ведуть до виникнення страхів). Це третя група дітей з емоційним неблагополуччям. Страхи, їх причини та шляхи подолання дуже різноманітні. Їх поява прямо залежить від життєвого досвіду дитини, ступеня розвитку самостійності, уяви, емоційної чутливості, схильності до хвилювання, тривожності, сором'язливості, невпевненості [21, 365].

Р. В. Павелків та О. П. Цигипало до основних ознак емоційно напруженого стану у дітей відносять: стійке порушення сну, яке проявляється в тому, що дитина погано засинає і дуже неспокійно спить; втомлюється після навантаження, яка зовсім недавно давалася їй зовсім легко; стає безпричинно вразливою, часто плаче з незначного приводу або, навпаки, стає занадто агресивною. На заняттях відзначається підвищена неуважність, забудькуватість. У дитини пропадає впевненість в собі, в своїх силах, вона частіше шукає схвалення та підтримки у дорослих, «тулиться до них». Стає непосидючою і неспокійною, проявляється впертість, кривляння, які раніше не спостерігалися [20, 423].

Отже, емоційне благополуччя дитини дошкільного віку визначається як стійкий, комфортно-позитивний емоційний стан, що відображає внутрішню гармонію та задоволеність дитини власним існуванням і взаємодією з навколишнім світом. Актуальність та значення емоційного благополуччя

пояснюється тим, що саме в дошкільному віці відбувається інтенсивне закладання особистісних механізмів та емоційно-вольової сфери. Емоційне благополуччя виступає інтегративним показником оптимальності загального психічного розвитку, впливає на формування стійких рис характеру, соціальної компетентності та психічного здоров'я в майбутньому.

Складові емоційного благополуччя є комплексними та взаємозалежними, а їх сукупність забезпечує почуття впевненості та захищеності. Основні компоненти, які виділяються українськими дослідниками, полягають у наступному: переважаючий позитивний емоційний фон, що відображається у піднесеному настрої; почуття захищеності та безпеки; переживання успіху та адекватна самооцінка; а також соціально-емоційна компетентність, що включає здатність до розпізнавання емоцій, емпатії та конструктивної взаємодії з однолітками.

Таким чином, емоційне благополуччя є базовою передумовою для повноцінного розвитку особистості дошкільника. Головним чинником його забезпечення визначено доброзичливий мікроклімат сімейних відносин та приймаючий, емоційно-підтримуючий стиль батьківського виховання.

1.2 Психологічні особливості емоційної сфери дітей дошкільного віку як основа благополуччя

Дошкільний вік – бурхливо розвивається емоційна сфера, яка має величезний вплив на її подальший особистісний розвиток, на оволодіння нею різноманітними видами діяльності.

Емоційна сфера дитини є найважливішим ланцюжком зв'язку з навколишнім світом, фундаментом ставлення до себе й до інших. Саме емоції й почуття дають дитині змогу осмислити й розрізнити добро і зло, гарне і потворне, оволодіти здатністю регулювати власну поведінку.

Емоції допомагають певним чином сприймати дійсність, реагувати на неї. Уміння щиро радіти, розуміти почуття і емоційні стани людей, чітко

висловлювати свої бажання і спілкуватися з людьми, бути сприйнятливим до мистецтва і проявів життя – все це залежить від того, як сформована дитина емоційно. Те, як розвинена емоційна сфера дитини дошкільного віку, впливає на розуміння маленькою людиною світу і успішної взаємодії з ним [39].

Емоції – психічне відображення у формі безпосереднього пристрасного переживання життєвого сенсу явищ та ситуацій, зумовленого відношенням їх об'єктивних властивостей до потреб суб'єкта [9, 244].

Інтенсивний розвиток особистості дошкільника визначає глибокі зміни в його емоційній сфері.

Якщо у ранньому віці емоції зумовлювались безпосередньо оточуючими впливами, то у дошкільника вони починають опосередковуватись його ставленням до тих чи інших явищ. Внаслідок появи опосередкованості емоцій, вони стають більш узагальненими, усвідомленими, керованими. Дитина виявляє здатність стримувати небажані емоції, скеровувати їх відповідно до вимог дорослих та до засвоєних норм поведінки. Дитина орієнтується на «добре» і «погано», «можна» і «не можна», все частіше «хочу» поступається «треба». Стримування дитиною емоцій набуває характеру їх інтеріоризації, тобто згортання зовнішніх проявів [9, 251].

На початок дошкільного віку дитина вже має відносно багатий емоційний досвід. Вона достатньо активно реагує на радісні та сумні події, легко проймається настроєм оточуючих. Вираження емоцій у молодшого дошкільника досить часто має безпосередній характер, який дитина досить бурхливо проявляє в міміці, словах, рухах [10, 32].

Почуття дитини-дошкільника поступово втрачають імпульсивність, стають більш глибокими за смисловим змістом.

Важливим новим фактом емоційної сфери дошкільника стає переживання з приводу можливої реакції дорослих на його дії та вчинки: «що скаже мама?», «батько буде сваритись». Таким чином, емоції дошкільника включаються у внутрішні механізми забезпечення супідрядності мотивів як

важливий їх компонент. Маючи досить різноманітний досвід спілкування за допомогою мовлення, дитина засвоює навички вираження емоцій в єдності вербальних та невербальних засобів. Спочатку у спілкуванні переважають невербальні засоби вираження емоцій (міміка, виразні рухи, крик, плач), а до кінця дошкільного віку дитина вміє позначити свій емоційний стан у мовленні.

Дошкільнята вже настільки опановують вираження емоцій, що показувана експресія тієї чи іншої емоції зовсім не означає її переживання. У дошкільників з´являється очікування (передбачення) тих чи інших емоцій, що впливає на мотивацію їхньої поведінки й діяльності, вносячи корективи в їхні плани.

У дошкільника з'являється співчуття, турбота про близьких людей, почуття обов'язку, взаємодопомоги, чуйності. Дитина вчиться розуміти не тільки свої переживання, але й переживання інших людей. Дошкільник починає розрізняти емоційні стани за їх зовнішнім проявом, за мімікою, жестами, позою. Дошкільники здатні співчувати літературному герою, розігрувати і передавати в сюжетно-рольовій грі різноманітні емоційні стани. Значного прогресу зазнають вищі почуття, як неодмінна ознака особистості. Відбувається зміна їх динаміки і змісту, почуття стають стійкими, набувають більшої глибини. Важливим чинником розвитку таких почуттів є сюжетно-рольові ігри. Починають формуватися вищі почуття – моральні (переживання, у яких виявляється ставлення до суспільних подій та їх учасників, до себе – це почуття обов'язку, гордості, самоповаги); естетичні (переживання, зумовлені сприйманням і взаємодією з естетичними цінностями); пізнавальні або праксичні (переживання, зумовлені пізнавальною діяльністю, її успіхами і невдачами, труднощами здійснення) [37, 56].

Уся діяльність дошкільника є емоційно насиченою. Усе, у чому дитина бере участь – гра, малювання, ліплення, конструювання, підготовка до школи, допомога мамі в домашніх справах та ін.,— повинно мати емоційне

забарвлення, інакше діяльність не відбудеться або швидко руйнуватиметься. Дитина, через свій вік, просто не здатна робити те, що їй нецікаво [10, 32].

У дошкільному віці поступово розвивається вміння визначати емоційний стан інших людей. У психології виокремлюють типи сприйняття емоцій за експресією, які можна розглядати і як рівні розвитку цього вміння.

– Довербальний тип. Емоція не позначається словами, її впізнання виявляється через встановлення дітьми відповідності виразу обличчя характеру конкретної ситуації («він, напевно, мультик дивиться»).

– Дифузно-аморфний тип. Діти називають емоцію, але сприймають її поверхово, нечітко («веселий», «подивився й довідався, що він сумує»). Складові елементи еталона емоції ще не диференційовані.

– Дифузно-локальний тип. Сприймаючи вираження емоції глобально й поверхнево, діти починають вирізняти окремий, часто одиничний елемент експресії (здебільшого – очі).

– Аналітичний тип. Емоцію розпізнають завдяки виокремленню елементів експресії. Переважно діти опираються на вираз обличчя, а не позу.

– Синтетичний тип. Це вже не глобальне й поверхове сприйняття емоцій, а цілісне, узагальнене («зла вона, тому що вся зла»).

– Аналітико-синтетичний тип. Діти виокремлюють елементи експресії й узагальнюють їх («вона весела, у неї все обличчя таке – очі веселі й рот»).

Для більшої частини 5-6-річних дітей стає доступним визначення емоцій іншої людини за її мовою.

У дошкільному віці (6-7 років) виникають дружні стосунки між дітьми, хоча чіткого розуміння дружби ще немає, поняття довірливих відносин і взаємності для дітей цього віку занадто складні [3].

У старшому дошкільному віці розвивається емоційно-позитивне ставлення дитини до самої себе, яке лежить в основі структури самосвідомості особистості кожної дитини. Шести-семирічна дитина в ситуації взаємостосунків з добре знайомими однолітками може самостійно

вибирати способи правильної поведінки, відстоювати свою думку, брати на себе відповідальність за свою позицію і чинити опір провокуючому впливу однолітків [40, 99-102].

Негативні емоційні прояви у дітей можуть існувати у двох типах поведінки – з переважанням станів збудження або пригнічення.

До першої групи за типом поведінки належать діти, в яких переважають стани збудження. Такі діти характеризуються нестриманістю і дратівливістю. Вони схильні до захоплення різними видами діяльності, проте її продуктивність швидко знижується. Раптові негативні емоції – спалахи гніву, образи – можуть виникати як з вагомих причини, так і з незначних. Утім вони згасають так само швидко, як і виникають.

Друга група за типом поведінки – це діти, у яких переважає пригнічений стан із депресивними проявами. Діти, про яких ідеться, не можуть легко й вільно, як їх однолітки, висловити свої переживання й почуття, забути образу й не згадувати про неї, бути послідовними в діях та вчинках, впевнено поводитися за будь-яких обставин, захистити себе, оперативно почати й закінчити справу, переключитися з одного на інше [41].

Отже, дошкільний вік є сензитивним періодом для розвитку емоційної сфери, яка виступає фундаментальною основою для особистісного становлення та емоційного благополуччя дитини. Психологічні особливості емоційної сфери дітей дошкільного віку, що формують цю основу благополуччя, полягають у якісній трансформації емоційних процесів, переході від реактивності до опосередкованої довільності.

Ключова особливість цієї трансформації полягає в тому, що емоції перестають бути лише безпосередніми реакціями на зовнішні подразники і набувають опосередкованого, усвідомленого та керованого характеру. Це досягається внаслідок інтеріоризації соціальних норм, коли внутрішнє «треба» починає домінувати над імпульсивним «хочу». Усвідомленість забезпечує здатність дитини стримувати небажані емоції та вербально позначати свій та чужий емоційний стан.

Одночасно з цим відбувається поглиблення емоційної сфери: почуття стають більш стійкими та глибокими, що виражається у формуванні вищих почуттів (моральних, естетичних, пізнавальних). З'являється співчуття і турбота, а також здатність до емпатії та вміння розпізнавати емоційний стан іншої людини за експресією. Набуття цих якостей є прямою умовою для успішної соціальної взаємодії та налагодження дружніх стосунків.

Найважливішим досягненням дошкільного віку є розвиток механізмів емоційної саморегуляції та передбачення. Здатність до емоційного передбачення дає дитині змогу емоційно оцінити можливі наслідки своїх дій, що забезпечує супідрядність мотивів і надає дитині внутрішню основу для самоконтролю поведінки. Саме ця керованість дозволяє дитині свідомо обирати правильні форми поведінки та протистояти провокаціям, убезпечуючи її від закріплення деструктивних типів поведінки.

Таким чином, психологічні особливості емоційної сфери дошкільного віку як основа благополуччя полягають у системі набутих механізмів (опосередкованість, емпатія, саморегуляція), які дають дитині змогу ефективно осмислювати дійсність, регулювати власну поведінку та успішно адаптуватися до соціального середовища, забезпечуючи стійкий позитивний емоційний фон.

Висновки до розділу 1.

Емоційне благополуччя дитини дошкільного віку визначається як стійкий, комфортно-позитивний емоційний стан, що відображає внутрішню гармонію, задоволеність дитини її життєдіяльністю, а також успішність та ефективність її взаємодії з навколишнім світом. Цей стан розглядається як базовий і є фундаментом для всього ставлення дитини до світу та до самої себе. Висока значущість емоційного благополуччя пояснюється тим, що дошкільний вік визнаний сенситивним періодом для інтенсивного закладання особистісних механізмів, емоцій та вольової сфери, які підпорядковують собі всі подальші сфери життя дитини.

Емоційне благополуччя слугує інтегративним індикатором оптимальності загального психічного розвитку: воно прямо впливає на формування стійких рис характеру, високого рівня соціальної компетентності та закладає основи для психічного здоров'я в подальшому житті. З іншого боку, його порушення, яке проявляється як емоційне неблагополуччя, призводить до формування тривожності, агресивності, невротичних реакцій та ускладнює соціальні контакти.

Структура благополуччя є багатокомпонентною і комплексною, забезпечуючи дитині необхідне почуття впевненості та захищеності. До її основних складових відносять: переважання позитивного емоційного фону, який виражається у піднесеному настрої та відкритості; стійке почуття захищеності та безпеки як відсутність зовнішньої загрози; адекватну самооцінку, пов'язану з переживанням успіху в діяльності; та високий рівень соціально-емоційної компетентності, що включає здатність до розпізнавання емоцій, емпатії та конструктивної взаємодії з однолітками. Варто підкреслити, що базовою передумовою забезпечення емоційного благополуччя визначено доброзичливий мікроклімат сімейних відносин, який характеризується приймаючим та емоційно-підтримуючим стилем батьківського виховання.

Основа емоційного благополуччя корениться у якісній трансформації емоційної сфери дошкільника – переході від безпосередньої реактивності до опосередкованої довільності. Цей процес є ключовою психологічною особливістю, яка забезпечує успішний розвиток особистості:

Емоції перестають бути лише імпульсивними реакціями і набувають усвідомленого та керованого характеру. Цей механізм формується завдяки інтеріоризації соціальних норм та вимог дорослих, коли внутрішнє «треба» починає домінувати над імпульсивним «хочу». Це забезпечує формування механізмів емоційної саморегуляції та передбачення – здатності емоційно оцінити можливі наслідки своїх дій ще до їх здійснення.

Також відбувається значне поглиблення емоційної сфери, яке супроводжується появою вищих почуттів (моральних, естетичних, пізнавальних). Почуття стають більш стійкими та диференційованими. Розвиток емпатії, співчуття та вміння розпізнавати експресію інших стає прямим чинником успішної соціалізації та налагодження дружніх стосунків. Набуття цих соціально-емоційних якостей є необхідною умовою для ефективної взаємодії, убезпечуючи дитину від закріплення деструктивних поведінкових типів (збудження або пригнічення).

Таким чином, емоційне благополуччя є необхідною складовою та індикатором гармонійного психологічного розвитку дошкільника. Воно являє собою систему набутих механізмів (саморегуляція, емпатія, усвідомленість), які дають дитині змогу ефективно осмислювати дійсність, регулювати власну поведінку та успішно адаптуватися до соціального середовища, забезпечуючи стійкий позитивний емоційний фон, необхідний для формування повноцінної особистості.

РОЗДІЛ 2
ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ВПЛИВУ БАТЬКІВСЬКО-ДИТЯЧИХ ВІДНОСИН НА ЕМОЦІЙНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ ДОШКІЛЬНИКА

2.1 Поняття та сутність батьківсько-дитячих відносин

Сім’я є первинною малою соціальною групою, найближчим середовищем формування особистості, сім'я впливає на потреби, соціальну активність і психологічний стан людини.

В житті дитини сім’я відіграє велику роль, саме відносини з батьками, відношення батьків до дітей відіграє суттєву роль у подальшому особистісному розвитку людини [27, 87].

Батьківсько-дитячі взаємини виступають головним механізмом передачі дитині соціального досвіду, культури та засвоєння цінностей, оскільки, як зазначає В. О. Семиченко, сім’я є «транслятором» суспільних норм та системи світобачення [29, 370].

Батьківсько-дитячі відносини можуть мати значний вплив на розвиток та поведінку дитини. Для дітей, які мають підтримуючі та відкриті відносини з батьками, розвиток емоційної стійкості, самооцінки та соціальних навичок може бути більш успішним. З іншого боку, діти з негативними батьківськими відносинами можуть мати проблеми з емоційною регуляцією, поведінкою та відносинами з іншими людьми [8, 489].

Водночас батьківське ставлення – це реальна спрямованість дорослого, що дає змогу описувати широкий спектр стосунків, в основі яких лежить свідома чи несвідома оцінка дитини, що виражається у способах і формах взаємодії з нею. Як стверджує М. А. Дембицька, у структурі батьківського ставлення є такі три компоненти: емоційний компонент, що включає всі почуття, які батьки мають щодо дитини, та емоції, що відображають оцінку

ними своєї батьківської позиції; когнітивний компонент, який визначає знання, уявлення батьків про свою дитину та про себе як про носія соціальної ролі батька; поведінковий компонент, що полягає у реалізації певного способу ставлення до дитини [6, 137].

Батьківська позиція – це цілісне утворення, реальна спрямованість виховної діяльності батьків, яка виникає під впливом мотивів виховання. Основними характеристиками оптимальної батьківської позиції є адекватність (прийняття особливостей дитини), динамічність (здатність і бажання змінювати форми та способи взаємодії з дітьми), прогностичність (здатність батьків передбачати подальший розвиток своєї дитини та побудову взаємодії з нею). Прогностичність позиції є особливо важливою, оскільки, на думку О. М. Коваленко, вона передбачає формування батьками образу майбутнього дитини [12, 189].

Поняття «батьківська позиція» й «батьківська установка» використовуються практично як синонімічні поняттю «батьківське ставлення», хіба що вони іноді відмінні за ступенем усвідомленості. Батьківська установка щодо дитини визначає певну спрямованість у стосунках із дітьми, забезпечує стереотипність поведінки батьків. Батьківська позиція швидше пов’язується зі свідомо прийнятими й виробленими поглядами, намірами; установка має менш усвідомлений характер. Батьківські установки та позиції щодо дітей звільняють дорослих від необхідності кожного разу приймати нове рішення за стандартних життєвих ситуації, тобто вони можуть виступати причиною ригідності, інертності виховної діяльності, призводять до порушення батьківсько-дитячих стосунків [11, 87].

Психолого-педагогічна наука накопичила значний матеріал з проблеми батьківсько-дитячих взаємин, що знайшло відображення в працях таких видатних українських науковців, як Ю. Аркін, О. Вишневський, О. Духнович, Н. Лубенець, Русова, та ін. Сучасний експериментальний аналіз специфіки взаємин розкривається у дослідженнях провідних фахівців у галузі

дошкільної психології: О. Л. Кононко, Т. О. Пірожeнко, Р. В. Павелківа та багатьох інших [7, 240].

У сучасній українській психології батьківсько-дитячі відносини розглядаються як провідна підсистема сімейних відносин (О. В. Кравченко) та визначальний фактор психічного розвитку дитини. Близькі, підтримуючі відносини в родині є основою для формування гармонійної потребно-мотиваційної сфери, адекватної самооцінки та позитивного образу світу малюка, як про це пишуть Д. Максименко та В. А. Зарицька [18, 288].

Протилежний психологічний зміст відносин (емоційне відкидання, жорстке поводження, суперечливість вимог) тягне за собою серйозні проблеми у становленні особистості та порушення емоційної регуляції дитини [15, 110].

Батьківсько-дитячі відносини – це найважливіша підсистема відносин сім'ї як цілісної системи, що є безперервними, тривалими та опосередковані віковими особливостями дитини і батьків. Як зазначає О. В. Кравченко, ця підсистема є провідною у контексті соціалізації дітей, оскільки закладає основні параметри та інтегративні показники взаємодії [15, 111].

Причиною дисгармонії в батьківсько-дитячих взаєминах може бути недостатність духовного спілкування між батьками й дітьми. На це звертав увагу В. Сухомлинський, який писав: «Виховання, позбавлене постійного, повсякденного духовного спілкування дітей з батьками, – ненормальне, потворне виховання, яким є ненормальне, потворне життя батьків без постійної турботи про дітей» [26, 234].

Отже, батьківсько-дитячі відносини є провідною та найважливішою підсистемою сімейних відносин. Вони визначаються як безперервна, цілісна взаємодія між батьками та дитиною, що опосередкована віковими особливостями учасників та їхнім психологічним станом. У контексті соціалізації, батьківсько-дитячі відносини виступають головним механізмом передачі дитині соціального досвіду, культури та цінностей, оскільки сім'я є первинним середовищем формування особистості.

Сутність батьківсько-дитячих відносин полягає у їхній визначальній ролі для психічного розвитку та формуванні батьківського ставлення. Батьківське ставлення є реальною спрямованістю дорослого, що базується на свідомій або несвідомій оцінці дитини, і структурно охоплює три взаємопов’язані компоненти: емоційний (почуття та оцінка батьківської позиції), когнітивний (знання та уявлення про дитину) та поведінковий (реалізація стилю виховання). Оптимальна батьківська позиція характеризується адекватністю, динамічністю та прогностичністю, що дозволяє батькам приймати дитину та сприяти її подальшому гармонійному розвитку.

Таким чином, якість батьківсько-дитячі відносини є критично важливим фактором для становлення особистості дошкільника. Підтримуючі та відкриті стосунки слугують основою для формування адекватної самооцінки, емоційної стійкості та гармонійної мотиваційної сфери. І навпаки, дисгармонія відносин (зокрема, емоційне відкидання чи суперечливість вимог) безпосередньо призводить до труднощів у соціальній адаптації та порушень емоційної регуляції у дитини.

2.2 Основні психолого-педагогічні моделі батьківсько-дитячих відносин

У сімейному оточенні, в спілкуванні, в діалозі різних поколінь відбувається реальне становлення психіки дітей. Зв'язки «батько-дитина» мають найважливіше значення для розуміння сформованої структури сім'ї, її актуального стану і напрямків майбутнього розвитку. Вплив батьків (частіше матері) на психічний розвиток дитини пильно вивчається, починаючи з 20-х рр. XX.

Розглянемо кілька теоретичних підходів до розуміння ролі й змісту батьківсько-дитячих відносин, сформульованих різними психологічними школами. У психологічній літературі виділяють три основні «ідеальні»

моделі правильних, успішних взаємин батьків і дітей, які умовно називають: психоаналітична, біхевіорістична та гуманістична моделі. Виділяючи три групи підходів до сімейного виховання, автори умовно їх назвали: психоаналітична, біхевіорістична, гуманістична моделі [26, 95].

«Психоаналітична» модель сімейного виховання – у класичному психоаналізі З. Фрейда впливу батьків на психічний розвиток дитини відводиться центральне місце. Найважливіші ранні переживання малюка пов'язані з батьками (і особливо з матір'ю). Звичайні повсякденні дії батьків по догляду за дитиною (годування, привчання до горщика) мають тривалі психологічні наслідки [38].

У роботах педагога-психоаналітика Дональда Вудса Віннікота головна увага приділяється профілактичній роботі з батьками, виробленню у них правильних базисних установок. Батькам пропонується більше довіряти «інтуїтивній мудрості», бути природними, але послідовними і передбачуваними. Принциповими автор вважає такі питання: безпека дитини (зовнішня – з боку світу і внутрішня, особистісна); ревнощі до братів і сестер; моменти переходів дитини з однієї ситуації розвитку в іншу (з родини в дитячий сад, в школу); інфантильні звички, які пропонується розглядати як підпірки в складних ситуаціях і не викорінювати їх, а з'ясовувати причини затримки розвитку; підліткові провокації (крадіжки, поведінкові порушення) як перевірка надійності батьківського контролю і нагляду [28, 71].

У руслі психоаналітичного напрямку набула популярності тривимірна теорія інтерперсональної поведінки В.Шутца. На його думку, для кожного індивіда характерні три міжособистісні потреби: потреба включення, потреба у контролі й у любові. Фрустрація цих потреб може призвести до психічних розладів [38].

Широке визнання отримала точка зору Еріха Фромма на роль матері і батька у вихованні дітей, на особливості материнської та батьківської любові. Материнська любов є безумовною: вона любить дитину просто за те, що вона існує. Сама мати повинна мати віру в життя, не бути тривожною,

тільки тоді вона зможе передати дитині відчуття безпеки. Батьківська любов здебільшого – це «обумовлена» любов, її потрібно і, що важливо, можна заслужити досягненнями, виконанням обов'язків, порядком в справах, відповідністю очікуванням, дисципліною тощо [28, 69].

Ключовими поняттями програми виховання із психоаналітичного погляду є: прив’язаність, безпека, встановлення близьких стосунків дітей і батьків, створення умов для налагодження взаємодії дитини і батьків у перші години після народження, причому контакту саме мовного [34, 69].

Усі структурні компоненти особистості, як зазначає Т. М. Титаренко, розвиваються поступово і формуються у взаємодії з оточуючим соціальним середовищем [36, 215].

Коли члени сім'ї спілкуються між собою, можливі три основних типи взаємодій: доповнюючі трансакції, при яких комунікація відбувається ніби на одному рівні; пересічні (перехресні) трансакції, при яких стани сторін не відповідають один одному; приховані трансакції, при яких інформація при спілкуванні передається в прихованій формі.

Як підкреслює М. Й. Боришевський, необхідною умовою для корекції поведінки дитини є зміна взаємовідносин у системі «дитина-батьки» та загального стилю життя сім’ї [2, 142].

«Біхевіорістична» модель сімейного виховання. Коріння даного напрямку йдуть у біхевіористичну психологію (Дж.Уотсон, Б.Ф.Скіннер). Основний упор у моделі робиться на техніку поведінки й дисципліну дитини. Експериментальне вивчення появи нових форм поведінки в «живого шматочка м'яса, здатного давати невелике число простих реакцій», дозволило Дж. Уотсону й іншим біхевіористам дійти висновку про те, що психіка людини має мінімум уроджених компонентів, її розвиток залежить в основному від соціального оточення й умов життя, тобто від стимулів, що поставляють середовищем. Зовнішні, середовищні впливи визначають зміст поведінки дитини, характер його розвитку. Звідси головне – особлива організація оточення дитини.

Центральна проблема концепцій соціального навчання, що виникли на основі класичного біхевіоризму, – соціалізація як процес перетворення споконвічно асоціальної гуманоїдної істоти в повноцінного члена людського суспільства, як просування від біологічного стану до соціального. Як відбувається соціалізація, тобто передача форм поводження, норм, мотивів, цінностей, емоційних реакцій? Основна відповідь – це результат навчання [27, 95].

Представник радикального біхевіоризму Беррес Скіннер визнавав два основних типи поведінки: респондентний (як відповідь на знайомий стимул) і оперантно, обумовлений й контрольований результатом, що іде за ним. У будь-якому випадку поведінка окремої людини знаходиться під контролем соціального оточення. Скіннер розробив широко використовуваний до цих пір метод формування нового поведінки шляхом послідовного наближення до заданого (бажаного) зразком і підкріплення мінімальних змін в потрібному напрямку.

Альберт Бандура, необіхевіоріст, представник соціально-когнітівного напрямки у вивченні особистості, основними механізмами соціалізації вважає научіння за допомогою спостереження, наслідування, імітації, ідентифікації, моделювання. Батьківські поведінка це зразок для наслідування дитини в спробах вибудувати власну поведінку, модель для вилучення деяких спільних рис, правил поведінки. Підкріплення необхідно для збереження поведінки, що виник на основі наслідування.

Головні ідеї організації виховання як біхевіоральної (поведінкової) терапії полягають у тому, що батьки розглядаються насамперед як агенти соціалізації і «конструктори» поведінки дитини. Щоб змінити (модифікувати) поведінкові реакції дитини, батькам треба навчитися аналізувати його активність в термінах поведінкової психології (стимули, наслідки, підкріплення), спиратися на обумовлене прояв любові до дитини [34, 171].

Методи й прийоми виховного впливу

1. *Метод модифікації, переучування*. Він полягає у тім, щоб вичленувати з поведінки його невеликі елементи, виділити позитивні моменти й намагатися максимально схвалити їх.

2. *Метод моделювання* припускає ефект переносу бажаної поведінки, а батьки – зразок правильних дій.

3. *Метод поетапних змін* заснований на тім, що явні зміни в поведінці досягаються в результаті кроків, кожний з яких є таким незначним, що майже не відрізняється від попередніх.

4. *Метод десенсибілізації* розроблений для подолання страхів і фобічних реакцій у дітей і використовується як варіант методики поетапних змін [26,97].

5. Методика «вимкненого часу», або тайм-аут. Використовується в якості альтернативи методу покарання.

6. *Техніка «гіперкорекції»*. Спрямована на усунення шкоди, що виник в результаті негативних проступків, і на засвоєння прямо протилежних, правильних форм поведінки [34, 173].

«Гуманістична» модель сімейного виховання. Один з найбільш відомих підходів до розуміння виховання в сім'ї розроблений А. Адлером, автором індивідуальної теорії особистості, що іноді розглядається як попередник гуманістичної психології. За А. Адлером, людина – істота, соціальне, розвиток особистості розглядається в першу чергу через призму соціальних відносин. У теорії особистості, розробленої А. Адлером, підкреслюється, що в кожної людини є вроджене почуття спільності, або соціальний інтерес (тобто природне прагнення до співробітництва), а також прагнення до досконалості, у якому реалізується унікальність особистості й творчі властивості людського «я».

Основними поняттями сімейного виховання, по Адлеру, є: рівність, але не тотожність між батьками й дітьми як в області прав, так і в області відповідальності; співробітництво; природні результати. Послідовником

А. Адлера був педагог Р. Дрейкурс. Завдання виховання батьками своїх дітей він бачив в: повазі унікальності, індивідуальності й недоторканності дітей із самого раннього віку; розумінні дітей, проникненні в їхній спосіб мислення, умінні розбиратися в мотивах і значенні їхніх учинків; виробленні конструктивних взаємин з дитиною; знаходженні власних прийомів виховання з метою подальшого розвитку дитини як особистості [27, 99].

Вихідні ідеї виховання по Дрейкурс: повага індивідуальності; розуміння дітей; установка на конструктивні взаємини; пошук кожним батьком власних прийомів виховання. Сформульовані Дрейкурс принципи виховання є пошуки оптимальної лінії батьківської поведінки. Батькам потрібно прагнути будувати щирі, що підтримують відносини з дітьми, але при цьому не можна допускати безмежну свободу дитини, оскільки встановлені межі створюють у нього почуття безпеки, народжують упевненість в правильності дій. У співпраці визначаються обов'язки і відповідальність кожного (наприклад, участь членів сім'ї у домашніх справах, підтримці порядку) [34, 179].

При вирішенні конкретних завдань психолог пропонує дотримувати таких принципів: невтручання батьків у конфлікти між дітьми; рівна участь всіх членів сім'ї в домашніх справах; розуміння кожним членом сім'ї того, що він сам відповідальний за порядок у своїй кімнаті й своїх речах.

У руслі уявлень Адлера й Дрейкурса перебуває програма вироблення позитивної дисципліни дітей, що розробили педагоги Д. Нельсен, Л. Лотт і Х.Сленн. Основні ідеї виховання, на їхню думку, полягають у наступному: контроль батьками власної поведінки; визнання права на власне життя і для батька, і для дитини; підтримка почуття достоїнства й поваги до себе й дитині; перспективна мета виховання – формування здорової самооцінки й життєвих навичок дітей, щоб вони були повноправними членами суспільства й щасливих людей [27, 101].

Основу поглядів Т. Гордона на сімейне виховання склала феноменологічна теорія особистості американського психолога Карла

Роджерса. Він стверджував, що людині властиві потреби позитивного ставлення і самоповаги. Дитині необхідні схвалення і любов оточуючих, які і стають основою формування здорової особистості.

Основні положення виховної концепції Роджерса:

– Батьківська любов має різні рівні. Крім любові-турботи про тілесне благополуччя дитини, не менш важлива і любов-турбота про його внутрішньому «Я» і здатності приймати індивідуальні рішення.

– Батьки повинні прагнути вплинути на цінності і переконання дитини, але залишити за ним свободу вибору конкретних дій.

– Дитину потрібно навчити самостійно справлятися з проблемами, поступово передаючи йому відповідальність.

– Батьки повинні навчитися приймати допомогу від дітей.

– Стиль спілкування в сім'ї повинен бути заснований на відкритості, свободи, взаємній повазі.

– Батькам необхідно три основні вміння: чути, що дитина хоче сказати; висловлювати свої думки і почуття доступно для розуміння дитини; вирішувати спірні питання так, щоб результатами були задоволені обидві взаємодіючі сторони.

«Ефективні батьки», по Гордону, дотримуються правил спільного вирішення проблем, використання «Я»-повідомлень, моделювання любові і турботи про внутрішнє «Я», заохочення самостійних рішень та відмови від насильства [34, 182].

Методи й прийоми виховання, розроблені Т. Гордоном:

– Будь-яка проблема вирішується батьками разом з дітьми, це дозволяє уникнути примуса й народжує в дитини бажання й надалі брати участь у справах; сім'ї.

– Найважливіше питання для визначення лінії батьківської поведінки – чия проблема? Якщо проблема дитини, то він має право прийняти рішення й випробувати всі його наслідки, найближчі й віддалені.

– Метод моделювання – надання дитині зразка для наслідування в любові й турботі про своєму внутрішній Я.

– Заохочення, підтримка здатності дитини приймати самостійні рішення. Відмова від вимоги неухильного виконання своїх наставлянь дітьми.

– Рекомендується думати й говорити про своїх дітей у термінах конкретних особливостей і фактів їх поведінки, а не з погляду «перманентних» властивостей особистості.

– Реагувати на неприйнятне з батьківської точки зору поведінки дітей за допомогою Я-повідомлень, висловлень, що містять тільки вираження власних почуттів батька, але не обвинувачення, нотації, накази, попередження й т.п. [5].

Теорія сімейного виховання, розроблена Х. Джайноттом, орієнтована насамперед на практичну допомогу батькам, на вироблення їхньої впевненості у власних силах, він пропонує конкретні поради: як говорити з дітьми; коли хвалити й коли лаяти дитину; як привчити її до дисципліни й гігієни; як перебороти страхи дитини й т.д. Центральні ідеї й ключові поняття моделі виховання Х.Джайнотта зводяться до наступного: найбільш повне пізнання дорослим самого себе, усвідомлення власних емоційних конфліктів; прийняття й схвальне відношення до особистості, почуттям дитини; сензитивність батьків до емоційних станів і переживань дитини, прагнення зрозуміти її.

Методи виховання, запропоновані Х. Джайноттом:

– Принципове заперечення універсальних методів виховання, готових формул реагування.

– Відточування комунікативних навичок і способів проникнення в почуття дитини.

– Послідовне й обґрунтоване визначення меж дозволеного в поведінці дитини.

– Відкрите й щире вираження своїх почуттів, емоційних реакцій у відповідь на поведінку й учинки дітей [27, 105].

Головні ідеї сімейного психотерапевта Вірджинії Сатир пов'язані з розумінням сім'ї як центру «формування нових людей», тому потрібно вчитися бути батьками. Батьківсько-дитячі відносини повинні будуватися за законами ефективного особистісного спілкування. Батько покликаний навчити дитину загальним способам самостійного вирішення проблем, займаючи при цьому позицію лідера, але ніяк не начальника. Виховання повинно бути направлено на вироблення у дитини найцінніших інтелектуальних і особистісних якостей: унікальності, чуйності, сили, сексуальності, участі, доброти, реалістичності, відповідальності, самостійності, розважливості [27, 109].

В «психоаналітичних» і «біхевіористичних» моделях дитина представляється скоріше як об'єкт додатка батьківських зусиль, як істота, яку потрібно соціалізувати, дисциплінувати, адаптувати до життя в суспільстві. «Гуманістична» модель має на увазі насамперед допомога батьків в індивідуальному становленні дитини. Тому вітається прагнення батьків до емоційної близькості, розумінню, чуйності у відносинах з дітьми. Виховання розглядається як взаємодія, спільна, загальна, взаємна діяльність по зміні обставин життя, власної особистості і як наслідок особистості іншої людини [27, 108].

Отже, психолого-педагогічна думка про батьківсько-дитячі відносини ґрунтується на трьох основних моделях, кожна з яких пропонує унікальний підхід до взаємодії в системі «дитина-батьки».

Психоаналітична модель акцентує увагу на вирішальній ролі ранніх переживань та якості прив'язаності (особливо з матір'ю) для формування особистості. Вона підкреслює значення несвідомих процесів і потреби у психологічній безпеці, де батьківська любов (безумовна материнська та обумовлена батьківська) є основою для формування здорових базисних установок та гармонійної структури психіки.

Біхевіористична модель розглядає виховання як модифікацію поведінкових реакцій. Дитина сприймається як об'єкт соціалізації, а батьки виступають «конструкторами» поведінки. Основний механізм впливу – система підкріплень (нагороди та покарання), що використовується для адаптації дитини до соціальних норм і формування бажаної поведінки за допомогою спеціальних методів (моделювання, тайм-аут).

Гуманістична модель протистоїть попереднім, розглядаючи дитину як самостійну особистість, що прагне до самоактуалізації та досконалості. Сутність виховання тут полягає у співпраці, безумовному прийнятті та повазі до індивідуальності. Ключові принципи моделі – рівність, прийняття почуттів, відкрите «Я-спілкування» та формування здорової самооцінки.

Незважаючи на радикальні відмінності у механізмах впливу (несвідоме, зовнішні реакції чи емоційна взаємодія), всі розглянуті моделі єдині у визнанні ключової ролі системи «дитина-батьки» та загального сімейного стилю життя для розвитку дитини.

Однак, якщо психоаналітичний та біхевіористичний підходи зосереджені переважно на соціалізації та адаптації дитини до вимог суспільства, то гуманістичний напрям фокусується на допомозі батьків в індивідуальному становленні дитини, виробленні у неї здатності до самостійного вирішення проблем та самоактуалізації.

Саме гуманістичний підхід, орієнтований на безумовне прийняття, емпатію та відкрите спілкування (через «Я-повідомлення»), є найбільш релевантним для сучасних психолого-педагогічних вимог. Він безпосередньо сприяє формуванню стійкого емоційного благополуччя дошкільника, оскільки ставить у центр розвитку особистість дитини та забезпечує її психологічну безпеку та здорову самооцінку.

2.3 Вплив типів та стилів виховання на емоційне благополуччя дитини

Одним з основних психолого-педагогічних понять для виділення різних типів сімейного виховання є стиль батьківського ставлення, або стиль

виховання. Як соціально-психологічне поняття, стиль позначає сукупність способів і прийомів спілкування стосовно дитини. [27, 115].

У кожній родині об'єктивно складається певна, далеко не завжди усвідомлена, система виховання. Психологами виділено 4 тактики виховання в родині, та відповідні їм 4 типи сімейних взаємовідносин, що є й передумовою й результатом їх виникнення: диктат, опіка, «невтручання» і співробітництво.

Диктат (безоглядна авторитарність) характеризується ігноруванням інтересів і думок дитини, що гарантує серйозні невдачі у формуванні її особистості та призводить до пригнічення самостійності та емоційного стану.

Гіперопіка – це система відносин, за якої батьки обгороджують дитину від будь-яких труднощів та зусиль. Як наслідок, такі діти виявляються найбільш непристосованими до життя та самостійної діяльності.

Невтручання (пасивність) передбачає відокремлене співіснування дорослих і дітей. В основі цього типу взаємин лежить пасивність батьків як вихователів, що часто викликає у дитини відчуття емоційної депривації.

Співробітництво – це оптимальний тип взаємовідносин у сім'ї, що припускає опосередкованість міжособистісних відносин загальними цілями, спільну діяльність та високі моральні цінності у поєднанні з емоційною близькістю [34].

Під стилем сімейного виховання розуміється багатомірне утворення, яке включає ставлення батьків до дитини та переживання цього ставлення (емоційний компонент), особливості сприйняття та розуміння характеру дитини (когнітивний компонент), поведінкові стереотипи, які практикуються відносно дитини (поведінковий компонент). Емоційний компонент дослідники вважають найважливішим, визначаючим. Батьківський стиль – це узагальнені, характерні, ситуаційно неспецифічні способи спілкування даного батька з даною дитиною, це образ дій стосовно дитини.

Для визначення механізмів впливу батьків на особистість дитини можна використати схему стилів сімейного виховання американського

психолога Ерла Счіфера. Перетини двох вимірів батьківського ставлення (любові- нелюбові та автономії-залежності) утворюють, згідно Е.Счіфером, 4 основні поля виховання: демократичне (любовь-автономії); гіперопіки (любові-залежності); авторитарне (нелюбові-залежності) та ігноруюче (нелюбові-автономії) [5].

Згідно з дослідженнями О. П. Коваленко, класифікація батьківського ставлення включає типи, які відрізняються поєднанням емоційного прийняття і контролю: зокрема, вона виділяє гіперсоціальний та інфантилізуючий типи ставлення, що мають прямий вплив на соціалізацію дитини [13, 145].

Симбіоз (надмірна емоційна близькість), авторитарність – батьки приймають дитину, але вимагають соціальних успіхів, емоційне відкидання – «маленький невдаха» – батьки низько оцінюють індивідуально-особистісні властивості, приписують дитині соціально небажані риси і схильності [27, 111].

Проблематика хибного авторитету була ґрунтовно досліджена В. О. Семиченко, яка наголошує, що хибний авторитет (авторитет придушення, педантизму, любові) руйнує емоційне благополуччя, тоді як істинний авторитет (поваги, доброти) сприяє гармонійному розвитку особистості [29, 375].

Основні стилі виховання поділяються на чотири типи залежно від рівня контролю та любові: авторитетний (теплі відносини, високий рівень контролю), авторитарний (холодні відносини, високий рівень контролю), ліберальний (теплі відносини, низький рівень контролю) і відсторонений або індиферентний (холодні відносини, низький рівень контролю) [27, 115].

Авторитетний стиль батьківського виховання – характер виховної діяльності батьків, який відрізняється твердим контролем за пізнавальною діяльністю дітей, який поєднується із заохоченням дитини до спілкування та обговорення в колі сім’ї правил поведінки, яких вона повинна дотримуватися. Він характеризується достатньо високим рівнем контролю за

діяльністю дітей, але який відбувається на тлі гармонійних стосунків між членами сім'ї. Діти, які виховувалися «на батьківському авторитеті», є чудово адаптованими, впевненими в собі, у них розвинений самоконтроль і соціальні навички, вони добре вчаться в школі і володіють високою самооцінкою.

Авторитарний стиль батьківського виховання характеризується високим рівнем контролю, але який встановлений на тлі підкреслено відчужених взаємин з дітьми. У такому випадку батьки встановлюють суворі правила, які не підлягають перегляду, суттєво обмежують індивідуальний простір дітей, дозволяючи їм лише незначний ступінь незалежності в пізнавальній діяльності [35, 125].

У дітей, вихованих в авторитарному стилі, часто розвивається почуття страху перед помилками або покараннями, що може пригнічувати їхню самостійність і творче мислення. Це також може призвести до зниження самооцінки, обмеження соціальних навичок та схильності до тривожності [30, 125].

Ліберальний стиль батьківського виховання характеризується низьким рівнем контролю на тлі дружнього ставлення до дітей. На думку Бомрінд, надто ліберальні батьки так захоплюються демонстрацією «безумовної любові», що перестають виконувати безпосередньо батьківські функції, зокрема, встановлювати заборони для своїх дітей. Внаслідок чого діти ліберальних батьків схильні потурати своїм слабкостям, імпульсивні і нерідко не вміють поводитися на людях.

Індиферентний або відсторонений стиль батьківського виховання, на думку Е. Маккобі та Дж. Мартін, відрізняється низьким контролем за поведінкою дітей і відсутністю теплоти і сердечності у стосунках з ними. Батьки, яким властивий індиферентний стиль поведінки, не встановлюють обмежень для своїх дітей або внаслідок нестачі інтересу й уваги до дітей, або внаслідок того, що виклики повсякденного життя не залишають їм часу і сил на виховання дітей. Діти, виховання яких відбувається на тлі індиферентного

ставлення, демонструють тенденцію підкорятися іншим та орієнтації тільки на свої інтереси, у зв’язку з чим однолітки умовно приймають або ігнорують їх [35, 126].

При такому стилі виховання діти можуть відчувати труднощі у встановленні довірчих стосунків і часто демонструють нестабільну самооцінку, емоційну замкнутість або залежність від зовнішнього схвалення [30, 125].

Емоційна безпека є фундаментом для гармонійного розвитку особистості. Батьківська підтримка та безумовне прийняття сприяють тому, що дитина зростає в атмосфері довіри, любові та турботи, що забезпечує емоційне благополуччя. Водночас, негативні емоційні взаємини можуть породжувати тривожність, емоційні дисбаланси та інші проблеми, які згодом позначаться на емоційному розвитку дитини [17, 10].

Позитивне емоційне ставлення забезпечує дитині почуття безпеки та довіри, створюючи сприятливі умови для її емоційного розвитку. Діти, які отримують від батьків любов і підтримку, виростають більш впевненими в собі, емоційно стабільними, легше долають труднощі та формують позитивне ставлення до інших людей. Натомість негативне емоційне ставлення, таке як відторгнення або байдужість, може призвести до розвитку тривожності, низької самооцінки, замкненості або агресивності [8, 267].

Різні стилі батьківської поведінки можуть мати як позитивний, так і негативний вплив на емоційний розвиток дитини. Наприклад, авторитарний стиль виховання, при якому батьки суворо контролюють дитину, не дозволяючи їй самостійно приймати рішення, може викликати емоційну відчуженість, низьку самооцінку і страх перед помилками.

Ліберальний стиль, який полягає в мінімальній участі батьків у житті дитини і майже повній відсутності контролю, може призвести до того, що дитина відчуває емоційну ізольованість, що може ускладнювати її соціалізацію і розвиток відповідальності.

Оптимальний стиль, при якому батьки демонструють рівновагу між емоційною підтримкою і вимогливістю, є найбільш сприятливим для розвитку емоційної стабільності у дитини, її впевненості та здатності самостійно вирішувати життєві завдання [25, 82].

Отже, стиль батьківського ставлення є визначальним чинником для формування емоційного благополуччя дитини дошкільного віку. Стиль виховання являє собою багатомірне утворення, що включає емоційний, когнітивний та поведінковий компоненти, причому емоційна складова (теплота, прийняття, нелюбов) виступає найважливішою детермінантою.

Виділення чотирьох основних стилів виховання (авторитетного, авторитарного, ліберального та індиферентного) демонструє прямий кореляційний зв'язок між батьківською поведінкою та емоційним станом дитини.

Авторитетний стиль визнаний найбільш сприятливим, оскільки він поєднує високий рівень контролю із теплотою та заохоченням спілкування. Така рівновага формує у дитини адекватну самооцінку, високий рівень самоконтролю та соціальні навички, забезпечуючи надійний емоційний фундамент та адаптованість.

Авторитарний стиль, що характеризується високим контролем на тлі відчужених взаємин, призводить до емоційної відчуженості, низької самооцінки, страху перед помилками та пригнічує самостійність.

Ліберальний та індиферентний (відсторонений) стилі спричиняють емоційну депривацію та нестабільність. Нестача контролю (ліберальний) або повна відсутність як контролю, так і теплоти (індиферентний) провокує у дитини імпульсивність, труднощі у встановленні довірчих стосунків, емоційну замкнутість і нестабільну самооцінку.

Ключовим елементом, що забезпечується стилем виховання, є емоційна безпека дитини. Позитивне емоційне ставлення, яке виражається у безумовному прийнятті та підтримці, забезпечує дитині базове почуття довіри та безпеки. Цей фактор є критично важливим для розвитку емоційної

стабільності та впевненості у собі. Негативне ж емоційне ставлення (відторгнення, байдужість, хибний авторитет) створює ґрунт для тривожності, агресивності та емоційних дисбалансів, що негативно позначається на всьому процесі психічного розвитку.

Таким чином, якість сімейного виховання і стиль батьківського ставлення безпосередньо визначають емоційну долю дитини, формуючи або надійний емоційний фундамент, або спричиняючи дезадаптацію в її психічному розвитку.

Висновок до розділу 2.

Якість сімейного середовища є визначальною матрицею для формування емоційної стійкості, самооцінки та гармонійної мотиваційної сфери.

Встановлено, що батьківсько-дитячі відносини є провідною та найважливішою підсистемою сімейних відносин. Вони являють собою безперервну цілісну взаємодію, що опосередкована віковими особливостями учасників. Ці відносини виступають головним механізмом передачі дитині емоційного досвіду, ціннісних орієнтирів та стилів реагування, оскільки сім'я є первинним середовищем формування особистості. Згідно з позицією української психології, саме у цій взаємодії закладається рушійна сила психічного розвитку та фундамент емоційного благополуччя.

Сутність взаємодії виражається у батьківському ставленні – реальній спрямованості дорослого, що ґрунтується на свідомій чи несвідомій оцінці дитини. Це ставлення структурно охоплює три компоненти: емоційний (якість прийняття), когнітивний (уявлення про дитину) та поведінковий (реалізація стилю виховання). Оптимальна батьківська позиція характеризується адекватністю, динамічністю та прогностичністю, сприяючи гармонійному розвитку. Підтримуючі та відкриті стосунки є основою для формування емоційної стійкості, тоді як дисгармонія (емоційне відкидання) призводить до порушень емоційної регуляції.

Теоретичне осмислення цих взаємовідносин та пошук ефективних методів впливу знайшли своє відображення у трьох ключових психолого-педагогічних моделях (психоаналітична, біхевіористична та гуманістична). Кожна з них пропонує унікальний погляд на виховання, визначаючи власне розуміння ролі батьків, механізмів впливу та цільових орієнтирів. Психоаналітична модель акцентує на вирішальній ролі ранніх переживань та якості прив'язаності, підкреслюючи значення психологічної безпеки. Біхевіористична модель розглядає виховання як модифікацію поведінкових реакцій через зовнішнє середовище та систему підкріплень.

На противагу, гуманістичний напрям розглядає дитину як самостійну особистість, що прагне до досконалості. Сутність виховання тут полягає у співпраці, безумовному прийнятті та повазі до індивідуальності. Незважаючи на відмінності у механізмах впливу, всі моделі визнають, що ключ до розвитку лежить у зміні взаємовідносин у системі «дитина-батьки».

Стиль батьківського ставлення визначено як визначальний чинник для формування емоційного благополуччя. Стиль є багатомірним утворенням, де емоційна складова (теплота, прийняття, нелюбов) виступає найважливішою детермінантою. Українські психологи стверджують, що саме сімейний клімат є підґрунтям для формування емоційної стійкості.

Прямий кореляційний зв'язок між батьківською поведінкою та емоційним станом дитини демонструє, що: авторитетний стиль є найбільш сприятливим, оскільки поєднує розумний контроль із теплотою та заохоченням спілкування. Така рівновага формує адекватну самооцінку, самоконтроль та забезпечує надійний емоційний фундамент; авторитарний стиль (високий контроль на тлі відчужених взаємин) призводить до емоційної відчуженості, низької самооцінки та страху перед помилками, пригнічуючи самостійність; ліберальний та індиферентний (відсторонений) стилі спричиняють емоційну депривацію та нестабільність. Нестача контролю або повна відсутність теплоти провокує імпульсивність, труднощі у встановленні довірчих стосунків та формування нестабільної самооцінки.

Позитивне емоційне ставлення (безумовне прийняття) забезпечує базове почуття безпеки, критично важливе для емоційної стабільності. Натомість, негативне емоційне ставлення (відторгнення, байдужість, хибний авторитет) створює ґрунт для тривожності, агресивності та емоційних дисбалансів, що негативно позначається на всьому процесі психічного розвитку.

Таким чином, якість сімейного виховання і стиль батьківського ставлення безпосередньо визначають емоційну долю дитини, формуючи або надійний емоційний фундамент, або спричиняючи дезадаптацію в її психічному розвитку.

РОЗДІЛ 3
ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ БАТЬКІВСЬКО – ДИТЯЧИХ ВІДНОСИН НА ЕМОЦІЙНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ ДОШКІЛЬНИКА

3.1 Організація та методики дослідження емоційного благополуччя дітей дошкільного віку

Метою емпіричного дослідження є перевірка гіпотези про те, що тип батьківського ставлення та стиль виховання впливає на рівень емоційного благополуччя дошкільника в групі дитячого садка, причому авторитетний стиль асоціюється з високим рівнем емоційного благополуччя, а авторитарний та потуральний стилі – з низьким.

Об'єкт дослідження: емоційне благополуччя.

Предмет дослідження: емоційне благополуччя дошкільника в групі дитячого садка.

Практичні завдання дослідження:

1. Емпірично дослідити та проаналізувати кореляційний зв'язок між характеристиками батьківсько-дитячих відносин та рівнем емоційного благополуччя дошкільників в групі дитячого садка.
2. Розробити практичні рекомендації щодо оптимізації батьківсько-дитячих відносин та підвищення рівня емоційного благополуччя дітей у групі дошкільного закладу.

Вибірка: дослідження проводилося на базі ясел-садка № 172 «Кришталевий» Запорізької міської ради, в старшій групі № 5 «Зайчатко» (м. Запоріжжя). У дослідженні взяли участь 12 дітей 5-6 річного віку та їх батьки (12 мам та 12 тат). Перед його проведенням у батьків брався дозвіл на дослідження дітей.

При спілкуванні з педагогічним колективом цього дитячого закладу вихователь цієї групи розповіла, що є діти які емоційно неврівноважені. Під

час ігрової діяльності або при спілкуванні з одногрупниками та дорослими вони можуть проявляти тривожність, агресивність, відчуженість, підвищену емоційну імпульсивність. У деяких дітей спостерігається навпаки плаксивість та емоційне переживання. Помічено, що деякі батьки проявляють агресивність та авторитарність при спілкуванні зі своєю дитиною. Тож вибірка для дослідження бралась саме з цієї групи.

Для дослідження впливу батьківсько-дитячих відносин на емоційне благополуччя дошкільника в групі дитячого садка було використано низку психодіагностичних методик, спрямованих на комплексний аналіз емоційного благополуччя дітей в групі дитячого садка та особливостей батьківського-дитячих відносин.

Дослідження проводили в два етапи. На першому етапі досліджували батьківсько-дитячі відносини. З батьками використовувалась методика «Тест – опитувальник батьківського ставлення» (ОРО) для визначення типу батьківського ставлення за такими аспектами, як прийняття – відсторонення, кооперація, симбіоз, авторитарність та інфантилізація *(див. Додаток А)*. Батьківське ставлення приймається як система різноманітних почуттів по відношенню до дитини, особливостей по вихованню і розумінню характеру і особистості дитини, його вчинків.

Батькам було запропоновано бланки із 61 твердженням. На кожне з них передбачалася або позитивна, або негативна відповідь. Підставою для оцінки був ключ до опитувальника, який дозволив виявити рівень батьківських відносин. Відповіді на запитання записувались, а потім результати підраховувались за кожною шкалою. На наш погляд, найоптимальнішим є такий варіант батьківських відносин, як: прийняття та кооперація – це соціально бажаний образ батьківської поведінки. Батько високо оцінює здібності своєї дитини, відчуває почуття гордості за неї, заохочує ініціативу та самостійність, намагається бути з нею на рівних. До нейтрального варіанту можна віднести стосунки на зразок «симбіоз» та відсторонення. Батьки бачать свою дитину молодшою у порівнянні з реальним віком, прагнуть

задовольнити її потреби, захистити від труднощів та неприємностей по життю, не надають їй самостійності, все вирішують за неї. До негативного варіанта батьківських відносин ми віднесли такий тип, як «інфантилізація» та «авторитарна гіперсоціалізація». Батьки сприймають свою дитину не самостійною, непристосованою. Вони вимагають від неї беззастережного послуху та дисципліни. Здебільшого відчувають до дитини агресивність, роздратування, розчарування.

В роботі з вихователями була використана методика «Визначення емоційного благополуччя дитини в колективі». Опитувальник – з метою визначити емоційне благополуччя дитини в групі дитячого садка. Їм надавався бланк опитувальника, де вони повинні були відповісти «так» чи «ні» на 15 запитань. Цей опитувальник застосовувався до кожної дитини окремо. Також надавалась інструкція із запитаннями. Інтерпритація результатів залежала від даних відповідей *(див Додаток Б)*.

З метою визначити особливості нервово-психічного розвитку дітей та їх емоційного стану в групі дитячого закладу, при роботі з вихователями, була використана методика «Анкета нервово-психічного розвитку дитини та її емоційних особливостей» (А.В. Запорожець)».

Вихователям надавалось 8 запитань з варіантами відповідей, їм потрібно було обрати одну, що найбільше характеризувала дитину. Анкета була застосована окремо для кожної дитини з вибірки.

Вихователям давалась інструкція: охарактеризуйте сон, апетит і емоційний стан малюка. Вони обирали відповіді, які найбільш характеризували дитину *(див. Додаток В)*.

На другому етапі досліджували рівень емоційного благополуччя дітей в групі дитячого садка. З метою виявити актуальний емоційний стан дитини проводили «Колірний тест емоційних станів за М. Люшером» *(див. Додаток Г)*. Для проведення тесту перед обстежуваним клали кольорові картки у випадковому порядку (8 штук).

Інструкція: «Подивись уважно на картки, розкладені перед тобою, обери ту, яка тобі найбільше подобається. Цю картку ми відкладемо. Потім поглянь на ті картки, що залишилися, обери наступну найприємнішу за кольором. Повторюй цю процедуру, доки не залишиться одна, остання картка». У міру відбирання карток у протоколі фіксувався номер кожної з них.

Обробка та інтерпретація результатів відбувалась на підставі зробленого дитиною послідовного вибору кольорових переваг, розраховувалися показники сумарного відхилення від аутогенної норми (СВ). Кожний з отриманих показників СВ може належати до однієї з трьох зон і відповідним чином інтерпретований. Так, в залежності від зони, визначався переважний стан у дітей. Також при обробці та інтерпретації результатів необхідно брати до уваги значення певного кольору, які описав М. Люшер.

Методика «Мій настрій у кольорі» також проводилась для виявлення емоційного стану дитини. Дитині давався аркуш паперу з квадратиками, чотири з яких замальовані у різні кольори (червоний, зелений, синій, чорний), п’ятий – не замальований *(див. Додаток Д)*.

Інструкція: «Уяви собі, що замальовані квадратики означають настрій: червоний – радісний настрій; зелений – спокійний, упевнений настрій; синій – сумний настрій; чорний – тривожний настрій. Тобі потрібно замалювати чистий квадратик відповідно до свого настрою».

Оцінювання результатів було за 10-ти бальною шкалою, де враховувались колір і старанність при замальовуванні квадратика. Висновки робились від дуже низького до дуже високого рівня емоційного стану. Дітям подобалось виконувати це завдання, воно не викликало у них труднощів. Більшість дітей проявляли старанність.

Проективна методика «Малюнок сім’ї» використовувалась, щоб з’ясувати особливості сімейних взаємин (у сприйнятті дитини) *(див. Додаток Е)*. В ході її проведення аркуш паперу (клався перед дитиною горизонтально), простий олівець, гумка.

Інструкція: «Намалюй на цьому аркуші всю свою сім'ю». При обробці та інтерпретації результатів оцінювався розмір постатей, особливості їх розміщення на малюнку, послідовністю зображення, пози, вираз облич, деталізації малюнків, порівнювався склад намальованої та реальної сім'ї дитини.

Показниками сприятливої сімейної ситуації були:

– зображення всіх членів сім'ї;

– спільна діяльність членів сім'ї або контакт між ними (руки стикаються);

– адекватне співвідношення між ними за розміром (дитина менша за батьків, але різниця не дуже велика).

Для досягнення мети та емпіричної перевірки висунутої гіпотези про значущий вплив типу батьківського ставлення на емоційне благополуччя дошкільника, було застосовано методи математичної статистики. Основним методом аналізу для встановлення кількісної міри взаємозв'язку між досліджуваними змінними (типами батьківського ставлення та показниками емоційного благополуччя) виступив кореляційний аналіз. З огляду на характер даних, отриманих за опитувальником ОРО (шкали) та показниками емоційного стану (наприклад, інтегральний показник СВ за тестом Люшера, рівень тривожності), було використано непараметричний коефіцієнт рангової кореляції Спірмена (ρ).

Застосування коефіцієнта Спірмена дозволило: встановити силу та напрямок зв'язку між конкретними шкалами батьківського ставлення (як-от «Прийняття», «Авторитарна гіперсоціалізація», «Симбіоз») та рівнем емоційного благополуччя/неблагополуччя дитини (наприклад, прямий зв'язок між гіперсоціалізацією та тривожністю або обернений зв'язок між прийняттям та напругою); визначити статистичну значущість виявлених кореляцій, що є критично важливим для підтвердження або спростування висунутої гіпотези дослідження. Усі обчислення проводилися за допомогою пакету статистичної обробки даних SPSS, що забезпечило високу точність та об'єктивність аналізу емпіричних результатів.

Під час психодіагностичних досліджень велика увага приділялась спостереженню за дітьми як в ході виконання завдань, так і в повсякденному житті дитини в групі дитячого садка. Проводились бесіди з дітьми для виявлення та з'ясування різних емоційних станів, спостерігали за взаємовідносинами та спілкуванням між батьками та дітьми. Також проводили бесіди з вихователями щодо спостережень за емоційним благополуччям дітей в групі та батьківсько-дитячих відносин.

Загалом, використання зазначених методик дозволило комплексно проаналізувати емоційний стан дітей, їхні емоційні потреби, а також особливості батьківського ставлення, що дало можливість зробити висновки про вплив батьківсько-дитячих відносин на емоційне благополуччя дошкільника в групі дитячого садка та розробити рекомендації щодо оптимізації батьківсько–дитячих відносин та емоційного благополуччя дітей в групі дитячого садка.

3.2 Результати дослідження батьківсько-дитячих відносин та емоційного благополуччя дітей дошкільного віку

Для перевірки гіпотези та встановлення батьківсько-дитячих відносин у досліджуваній групі, при роботі з батьками було проведено «Опитувальник батьківського ставлення». За результатами даної методики ми встановили три основні варіанти батьківського ставлення до дітей: кооперація з вираженим прийняттям дитини, нейтральне ставлення (симбіоз і контроль за достатнього рівня прийняття) та негативне ставлення (у таких батьків вибудовані негативні відносини з дітьми, низький рівень прийняття, кооперації, симбіозу, високий рівень контролю та негативне ставлення до невдач дитини). Результати опитування матерів представленні у таблиці 3.1.

Таблиця 3.1 – Результати дослідження за методикою «Тест – опитувальник батьківського ставлення» (відповіді матерів)

Код респондента (Д)	Прийняття-відторгнення Бал %	Кооперація Бал %	Симбіоз Бал %	Авторитарна гіперсоціалізація Бал %	Інфантилізація Бал %	Переважаючий тип батьківського ставлення
Д-1	10 38,4	3 33,3	2 28,4	1 13,6	0 10,5	прийняття
Д-2	22 70,4	6 66,6	4 56,8	1 14,2	1 12,5	відторгнення
Д-3	25 80,0	7 77,7	4 58,8	1 14,2	0 12,1	відторгнення
Д-4	9 28,2	10 77,7	2 28,4	1 14,2	1 12,5	кооперація
Д-5	15 48,0	3 33,3	3 42,0	2 28,4	0 09,0	прийняття
Д-6	13 41,6	3 33,83	2 28,4	1 14,2	0 10,2	прийняття
Д-7	10 32,0	6 66,6	6 85,2	3 42,6	0 11,5	симбіоз
Д-8	11 35,2	4 44,4	1 14,2	6 85,2	1 10,0	гіперсоціалізація
Д-9	14 44,8	4 44,4	2 39,18	1 14,2	0 08,5	прийняття
Д-10	11 35,2	6 66,6	5 71,0	3 42,6	1 12,5	симбіоз
Д-11	7 22,4	5 55,5	3 42,6	7 99,4	0 09,5	гіперсоціалізація
Д-12	11 35,2	4 44,4	4 56,8	3 42,6	0 11,9	симбіоз

За результатами опитування мам ми бачимо, що в них переважає такий тип відносин як прийняття – 4 матері, кооперація – 1; симбіоз – 3, відторгнення – 2 матерів; гіперсоціалізація – 2; інфантилізації – 0, кооперація – 1. Відповіді тат дещо відрізняються від відповідей матерів, це можна побачити у таблиці 3.2.

Таблиця 3.2 – Результати дослідження за методикою «Тест – опитувальник батьківського ставлення» (відповіді тат).

Код респондента (Д)	Прийняття-відторгнення Бал %	Кооперація Бал %	Симбіоз Бал %	Авторитарна гіперсоціалізація Бал %	Інфантиліза ція Бал %	Переважаючий тип батьківського ставлення
Д-1	14 44,8	4 44,4	2 28,4	1 14,2	0 11,5	прийняття
Д-2	9 28,8	7 77,7	6 85,2	2 28,4	1 12,5	симбіоз
Д-3	20 64,0	3 33,3	3 42,6	5 71,0	1 12,5	гіперсоціалізація
Д-4	15 48,0	4 44,4	3 42,6	1 14,2	1 12,5	прийняття
Д-5	11 35,2	3 33,3	6 85,2	3 42,6	1 12,5	симбіоз
Д-6	9 38,4	4 44,4	4 56,8	2 28,4	1 12,5	симбіоз
Д-7	106 51,2	7 77,7	6 85,2	3 42,6	0 12,5	симбіоз
Д-8	17 54,4	5 55,5	5 71,0	4 56,8	0 10,5	симбіоз
Д-9	15 48,0	3 33,3	2 28,4	1 14,2	0 11,6	прийняття
Д-10	23 73,6	6 66,6	3 42,6	2 28,2	1 12,5	відторгнення
Д-11	11 35,2	3 33,3	3 42,6	2 28,4	5 61,0	інфантилізація
Д-12	14 44,8	4 44,4	3 42,6	2 28,4	1 12,5	прийняття

За результатами опитування тат ми бачимо, що в них переважає такий тип відносин як: прийняття – 4; інфантилізація – 1 батько; відторгнення та гіперсоціалізація – 2 батька; симбіоз – 5 татусів.

На основі цих таблиць ми зробили зведенні дані по діагностиці типу батьківського ставлення (мати – батько), це можна побачити у таблиці 3.3.

Таблиця 3.3 – Тип батьківського ставлення

Код респондента (Д)	Тип батьківського ставлення
Д-1	Прийняття – прийняття
Д-2	Відторгнення – симбіоз
Д-3	Відторгнення – гіперсоціалізація
Д-4	Кооперація – прийняття
Д-5	Прийняття – симбіоз
Д-6	Прийняття – симбіоз
Д-7	Симбіоз – інфантилізація
Д-8	Гіперсоціалізація – симбіоз
Д-9	Прийняття – прийняття
Д-10	Симбіоз – відторгнення
Д-11	Гіперсоціалізація – симбіоз
Д-12	Симбіоз – прийняття

Таким чином ми бачимо, що такий тип батьківського ставлення як прийняття переважає у 5 родинах (46 %); кооперація – 1 (8%); у 2 родинах наявне відторгнення (15%); гіперсоціалізація у 3 родинах (23 %); в 1 родині (8 %) – інфантилізація.

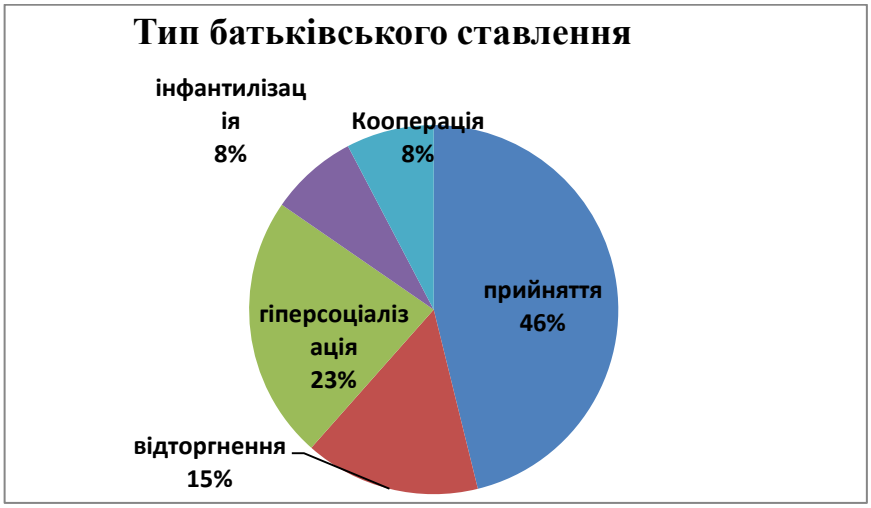

Рисунок 3.1 – Тип батьківського ставлення (за методикою «Тест – опитувальник батьківського ставлення» [43])

Результати опитування свідчать про те, що батьки у більшості сімей цінують індивідуальність дитини, симпатизують їй, прагнуть проводити багато часу разом з дитиною, схвалюють її інтереси й плани, вони зацікавлений у справах і планах дитини, намагаються її в усьому підтримати,

співчувають їй, намагаються задовольнити всі її потреби, захистити від труднощів і неприємностей життя.

Але є сім'ї в яких батьки проявляють підвищений контроль за поведінкою дитини, нав'язують свою волю, не дають проявляти самостійність, карають. Виявлена родина де знецінюють інтереси, захоплення, думки й почуття дитини, мають думку що їх дитина є непристосованою, невдахою, відкритою для поганих впливів.

За результатами проведення методики з вихователями «Визначення емоційного благополуччя дитини в колективі» ми отримали такі результати (див. рис. 3.2)

Рис. 3.2 – Рівень емоційного благополуччя в групі дитячого садка (за методикою «Визначення емоційного благополуччя дитини в колективі» [44])

Таким чином ми бачимо, що 50% дітей (6 із 12) продемонстрували високий рівень емоційного благополуччя. Вони відчувають підтримку, цінність їхньої думки, вони мають можливість вільно обирати діяльність, часто виявляють ініціативу та не бояться висловлювати власні ідеї. Діти впевнені у своїй значущості в групі, мають відчуття емоційного комфорту, а також можуть запропонувати зміни у групі, що вказує на їхню активну включеність у колектив.

Середній рівень мають 17 % дітей. (2 дитини). З одного боку, вони відчувають певну підтримку та мають можливість вибирати види діяльності, проте в той же час вони відчувають залежність від настрою дорослих і переживають, що їхня поведінка повинна відповідати певним стандартам. Ці діти вбачають, що слухняність є важливою особистісною рисою і можуть уникати питань або дій, які на їхню думку, можуть бути небажаними для вихователів. Це може свідчити про внутрішній тиск та необхідність відповідати очікуванням дорослих.

Ще 33% дітей (4 дитини) демонструють низький рівень емоційного благополуччя. Ці діти часто відчувають себе залежними від настрою дорослих і можуть відчувати вину, якщо щось у них не виходить. Вони більш стримані, їм може бракувати впевненості у своїх правах на вибір або самовираження в колективі. Ці діти вважають, що потрібно поводитись зразково тільки в присутності «перевіряючих» – дорослих, що свідчить про певний страх перед оцінюванням з боку дорослих.

Результати дослідження показують, що близько половини дітей у групі мають високий рівень емоційного благополуччя в групі дошкільного закладу, вони відчувають підтримку та прийняття з боку дорослих. Однак частина дітей (приблизно 17%) відчувають внутрішній тиск через необхідність відповідати очікуванням дорослих, а 33% дітей демонструють емоційний дискомфорт, що свідчить про потребу у додатковій підтримці.

Після проведення методики «Анкета нервово-психічного розвитку дитини та її емоційних особливостей» (А.В. Запорожець) ми отримали такі результати: 6 дітей (50%) мають позитивний нервово-психічний розвиток, згідно віку. Вони швидко засинають та мають міцний сон, мають переважно веселий настрій, гарний апетит, майже не перебірливі в їжі (окрім деяких продуктів), відсутні прояви страху, врівноважене спілкування з однолітками та близькими людьми, доброзичливі, жалісливі, мають розвинене співчуття до оточуючих, можуть відстоювати свої інтереси наводячи аргументи.

2 дітей (17%) мають підвищений рівень збудженості та нестійкі емоційні прояви, але не критично. Вони повільно засинають, сплять спокійно, настрій після пробудження частіше спокійний, перебірливі в їжі, на вмовляння можуть розплакатись або відштовхнути їжу, під час окрику або невдоволення дорослих можуть завмирати або голосно плакати, заспокоюються швидко, співчуття до оточуючих проявляють не завжди, в них наявні імпульсивність, при невдоволенні можуть тупати ногами, плакати, кричати.

4 дітей (33%) мають високий рівень збудження та досить нестійкі емоційні прояви. Вони повільно засинають, уві сні можуть плакати, кричати, буркотіти, прокидаються довго, після пробудження частіше мають роздратований настрій. Апетит поганий, в їжі перебірливі, бояться темряви, на окрик або невдоволення дорослого можуть кричати, тупати ногами, лягати на підлогу, втікати. Часто ображаються на оточуючих, співчуття проявляють рідко, з однолітками проявляють недоброзичливість, свої інтереси відстоюють дракою з однолітками та істериками з дорослими.

Рисунок 3.3 – Нервово-психічні прояви дітей та емоційні особливості (за методикою «Анкета нервово-психічного розвитку дитини та її емоційних особливостей» (А.В. Запорожець) [10])

Проаналізувавши ці дані можна сказати, що діти які виховуються в сім'ях із типом батьківського ставлення як прийняття та кооперація мають позитивні нервово-психічні прояви та емоційні особливості. Вони дружелюбні, співчутливі, мають гарний, стабільний сон та апетит, відсутність страхів, вміють домовлятися з оточуючими. Діти з типом відсторонення та симбіозу мають невеликі прояви порушення сну та поведінки, наявність страхів, вони більш імпульсивні та нестримані. Діти, де в сім'ї переважає тип інфантилізації та особливо гіперсоціалізації, мають більшу кількість негативних нервово-психічних проявів та емоційних особливостей. В них спостерігається стійке порушення сну, харчування, в поведінці переважають більше тривожність, агресивність, імпульсивність, виникають істерики.

За результатами проведення методики «Колірний тест емоційних станів за М. Люшером» ми з'ясували, що у більшості дітей переважає позитивний емоційний стан, але є діти у яких негативний емоційний стан та у нормі. Ці дані ми відобразили у таблиці 3.4.

Таблиця 3.4 – Результати проведення діагностики за методикою «Колірний тест емоційних станів за М. Люшером»

Код респондента (Д)	Послідовність вибору кольору	Загальна сума	Зона
Д-1	1, 5, 3, 2, 4, 6,7, 8	6	4
Д-2	3, 4, 1, 2, 8, 5, 6, 7	14	3
Д-3	8, 7, 6, 5, 4, 3, 2,1	31	2
Д-4	1, 3, 2, 5, 4, 6, 7, 8	4	4
Д-5	2, 1, 3, 4, 7, 5, 8, 7	7	4
Д-6	2, 1, 3, 5, 4, 7, 8, 6	7	4
Д-7	5, 7, 3, 8, 2, 1, 4, 6	26	3
Д-8	7, 4, 2, 8, 1, 3, 5, 6	24	3
Д-9	1, 2, 3, 4, 7, 6, 8, 5	6	4

Продовження таблиці 3.4

Д-10	3, 5,1, 2, 4, 7, 6, 8	12	3
Д-11	6, 4, 8, 2, 7, 5, 1, 3	28	2
Д-12	4,1, 3, 5, 7, 8, 2, 6	16	3

Діти у яких переважали негативні емоції починали вибір з сірого, чорного, коричневого кольору. Останніми у виборі були жовтий, червоний, синій, зелений кольори. Такі діти тривожні, хочуть відмежуватися, залишаючись вільним від певних зобов'язань, не хочуть приймати участі в запропонованих процесах (ігри, заняття, творча діяльність), в них присутня неспокійна поведінка, душевне збудження, що може призводити до часткової втрати здатності зосереджуватися, вони не вірять у свій успіх та переваги, прагнуть звільнитися від тиску дорослих.

Діти, у яких емоційний стан у нормі, першими обирали синій, жовтий, зелений та фіолетовий кольори, останніми у виборі були коричневий та сірий. Ці діти більш спокійні, задоволенні, безтурботні, наполегливі, але проявляється напруження, жага визнання, збереження своєї позиції, незважаючи на опір і протидію. Вони розкуті, є бажання свободи. В них є потреба у спокійному впорядкованому оточенні, вільному від обмежень, за якого події відбуваються плавно. Наявна потреба відчуття довіри до оточуючих, мають бажання виділятися.

Діти, у яких переважали позитивні емоції, першими обирали червоний та жовтий кольори, останніми у виборі були чорний та сірий кольори. Їм притаманна емоційна стабільність, прагнення отримувати позитивні результати, досягати успіху, жадібне бажання всього того, що може сприяти насиченості буття й повноті досвіду. В них є бажання бути кращими у всьому, цілеспрямованість, численні схильності до творчості та інших видів діяльності, вони проявляють ініціативу в іграх та творчій діяльності.

Рівень переваги негативних емоцій по кожній дитині можна побачити на рисунку 3.4.

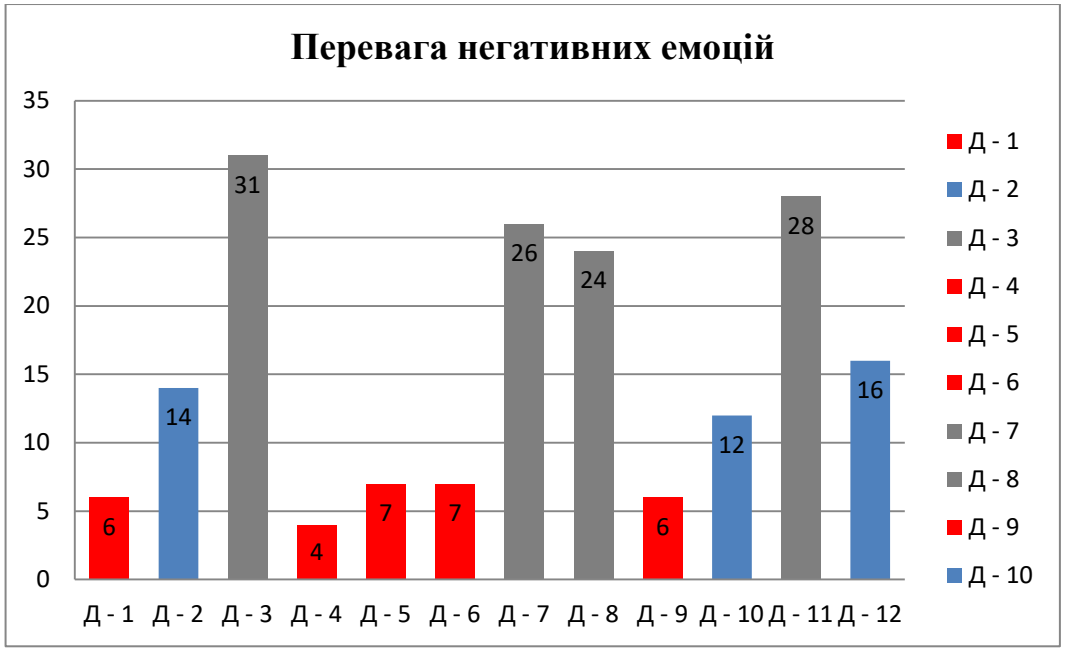

Рисунок 3.4 – Перевага негативних емоцій (за методикою «Колірний тест емоційних станів за М. Люшером»[10])

З рисунка 3.4 ми бачимо, що у 4 дітей показник досить високий, що відповідає зоні 2 (20 – 32); у 3 дітей середній рівень показників, що відповідає зоні 3 (10 – 18); у 5 дітей низький рівень показників, що відповідає зоні 4 (0 – 8). Ці результати дають нам зрозуміти, що у вибірці, дітей з перевагою негативних емоцій меньше чим з перевагою позитивних емоцій. Це можна побачити в рисунку 3.5.

Рисунок 3.5 – Перевага негативних емоцій (за методикою «Колірний тест емоційних станів за М. Люшером»[10])

Зоні 4 відповідає 5 дітей (42%) що свідчить про перевагу у них позитивних емоцій. Ці діти веселі, щасливі, налаштовані оптимістично, перебувають в стані ейфорії.

Зоні 3 відповідає 3 дітей (25%). Їх емоційний стан у нормі. Діти можуть і радіти, і сумувати, причин для тривоги немає.

Зоні 2 відповідає 4 дітей (33%). Переважають негативні емоції. У них домінує поганий настрій та переживання з якихось причин.

Порівнюючи дані за опитувальником батьківського ставлення та дані за цією методикою можна зробити висновки, що у дітей з типом відносин прийняття та кооперація – переважає позитивний емоційний стан, у дітей з типом симбіоз та відкидання – домінує нормальний емоційний стан, а в дітей з гіперсоціалізацією та інфантилізацією переважає негативний емоційний стан.

За результатами проведення методики «Мій настрій у кольорі» більшість дітей набрала найвищі бал, що свідчить про дуже високий та високий рівень емоційних станів. Також є діти, які набрали середні та навіть дуже низькі бали, що свідчить про низький рівень їх емоційних станів. Дані по набраним балам дітьми можна побачити у таблиці 3.5.

Таблиця 3.5 – Кількість набраних балів дитиною та її рівень емоційного стану

Код респондента (Д)	Колір	Старанність	Кількість балів та рівень
Д-1	Ч	+	10 – дуже високий
Д-2	З	-	6 – середній
Д-3	С	-	2 – низький
Д-4	Ч	+	10 – дуже високий
Д-5	Ч	-	8 – високий
Д-6	Ч	-	9 – високий
Д-7	Чор	-	1 – дуже низький
Д-8	С	-	3 – низький
Д-9	Ч	+	10 – дуже високий
Д-10	З	-	5 – середній
Д-11	С	-	3 – низький
Д-12	З	+	7 – середній

З рисунку 3.6 можна побачити, що 3дітей мають 10 балів; 2 дітей – 8-9 балів; 3 дітей набрали 5-7 балів; 3 дітей 2-3 бали та 1 дитина має 1 бал.

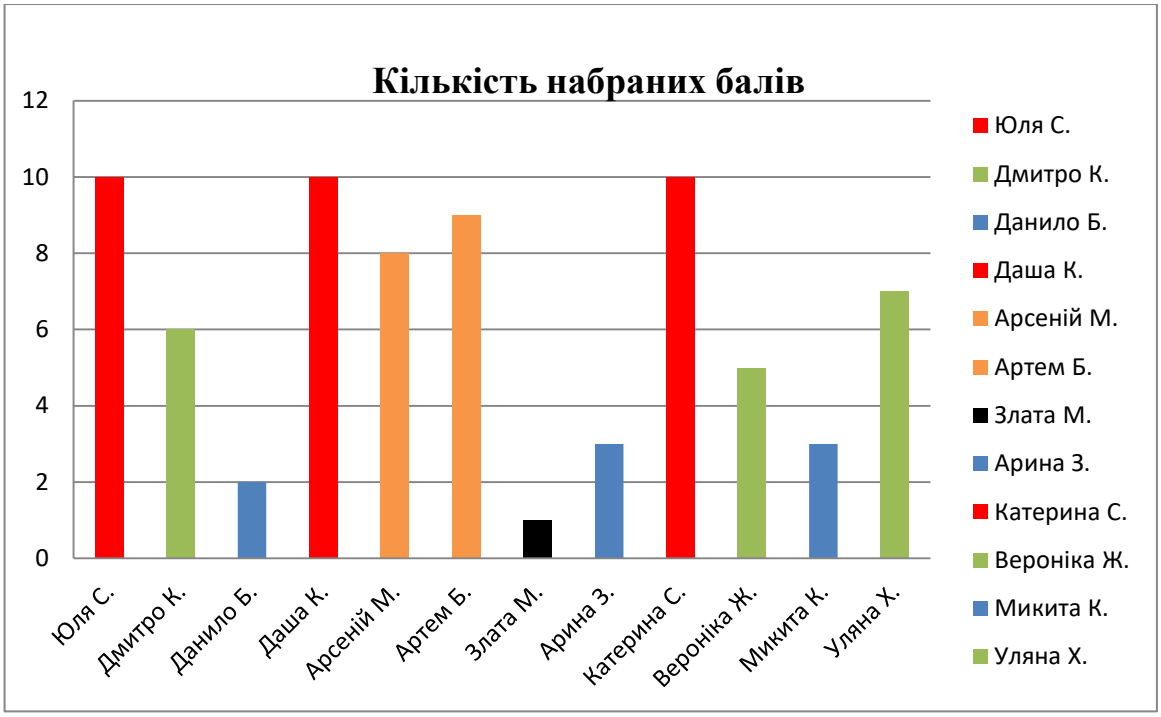

Рисунок 3.6 – Кількість набраних балів (за методикою «Мій настрій у кольорі»[43])

Згідно набраних балів кожної дитини, ми виявили рівень емоційного стану у дітей. Це можна побачити на рисунку 3.7.

Рисунок 3.7 – Рівень емоційного стану (за методикою «Мій настрій у кольорі»[43])

Згідно рисунка можна побачити, що 25% дітей має дуже високий емоційний стан, 17% відсотків високий; 25% середній; 25% низький та 8% дуже низький емоційний стан. Отже 42%, що відповідає більшій частині дітей, має позитивний емоційний стан; 25% середній та 33% має негативний емоційний стан дітей в діагностованій групі.

Порівнюючи встановлені типи батьківського ставлення та дані за цією методикою, стає зрозумілим, що діти з типом батьківського ставлення як прийняття та кооперація мають найвищий рівень емоційного стану; діти де прийняття – симбіоз мають високий рівень; діти де симбіоз – відторгнення мають середній рівень; діти де відторгнення – гіперсоціалізація мають низький рівень; дитина де симбіоз – інфантилізація має дуже низький рівень емоційного стану.

За результатами проведення проективної методики «Малюнок сім'ї» було виявлено сім'ї з різним сприйняттям дитини себе в сім'ї. Аналіз малюнку можна побачити у таблиці 3.6.

Таблиця 3.6 – Особливості сімейних взаємин (у сприйнятті дитини)

Код респондента (Д)	Аналіз малюнку (деталі)
Д-1	Зображені всі. Тримаються за руки, відстань між ними коротка. Всі члени сім'ї майже однакового розміру, посміхаються, навколо квіти. Малювала старанно, з позитивним виразом обличчя.
Д-2	Зображені всі та улюблена іграшка. За руки тримаються, в руці домалював собі іграшку. Батько та матір трохи вищі за дитину. Посміхаються. Кілька разів стирав намальовані елементи рук та обличчя у батьків. Вираз обличчя при цьому змінювався із усміхненого на невдоволений.
Д-3	Постаті збільшені у розмірах, по центру. Зображені всі та собака велика. За руки не тримаються. Батьки великі, сама дитина відносно мала. Мати та дитина без виражених емоцій, у батька великий рот та довгі руки. Лінія з сильним натискуванням, кілька разів тер лінії пальцем. При малюванні вираз обличчя був без виражених емоцій, малював не старанно.
Д-4	Зображені всі, тримаються за руки. Всі майже одного розміру, усміхнені, дистанціювання немає. Малювала з позитивними емоційними проявами (легка посмішка, задоволення)
Д-5	Зображені всі, тримаються за руки. Батьки відносно дитини трохи вищі, всі усміхнені. Малював старанно, з веселим обличчям, іноді хмурив брови.

Продовження таблиці 3.6

Д-6	Зображені всі. Тримаються за руки. Батьки відносно дитини трохи вищі. Усміхнені. Малював із захопленням, старанно.
Д-7	Постаті зменшені. Всі та бабуся. Батьки тримаються окремо, дитина тримає бабусю за руку. Батьки великі, сама дитина відносно мала. Батьки усміхнені, дитина та бабуся сумні. Лінії з сильним натискуванням, в деяких місцях не доведена до кінця, стирала намальовані риси обличчя у себе. Домальовувала дерева та травку, парканчик. Вираз обличчя при малюванні більше зосереджений та невдоволений. перепитувала кілька разів. Себе намалювала останньою.
Д-8	Зображені всі. Тримається за руки з сестрою. Мати з батьком окремо. Батьки великі (особливо мати), сама дитина відносно мала. У матері великий рот, сумний. Діти – емоції не виражені. Малювала не охайно, не старанно, вираз обличчя при цьому невдоволений, відволікалась. Себе намалювала першою.
Д-9	Зображені всі, тримаються за руки, дистанція не виражена. Всі члени сім'ї відносно однакові. Усміхнені. Малювала з захопленням та позитивним виразом обличчя.
Д-10	Зображені всі та бабуся просто поряд. Тримає за руку матір, батько тримає руки в кармані. Мати вища за дитину, а батько трохи менший за дитя. Всі усміхнені, у батька великі руки. Дитина намальоване підтирала кілька разів, вираз обличчя задоволений, зосереджений.
Д-11	Зображені всі. Постаті батьків збільшені у розмірах, розміщені здебільшого справа аркуша. Тримає за руку батька, мати – руки опущені. Батьки (особливо мати) великі, сама дитина відносно мала. У матері великі очі та рот. Всі усміхаються. Малював без старання, лінії наводив кілька разів, тер їх пальцем, вираз обличчя мав невдоволений. Почав малювати з себе.
Д-12	Зображені всі окрім брата, тримаються за руки. Батьки трохи вищі за дитину, всі усміхнені. При малюванні переважали позитивні емоції.

У 5 дітей відзначено гарні та доброзичливі взаємини з батьками: відсутність дистанції на малюнках, зображення себе між батьками, тримаючись за руки, свідчить про однакову значимість дорослих, позитивне ставлення та відсутність авторитарності. Вирази обличчя дітей були веселими, малювання – старанним.

У 3 дітей виявлені нейтральні стосунки: батько зображений з руками в кишенях, що відображає його емоційну відстороненість. Відсутність братів чи сестер на малюнках може свідчити про конкуренцію в сім'ї. При цьому всі персонажі усміхнені, діти демонстрували зосередженість і задоволення.

У 4 дітей спостерігаються негативні прояви у взаєминах: ізольованість постатей, домінування дорослого за розміром, що вказує на тиск та емоційну дистанцію. Деякі діти малювали спочатку себе (демонстративність) або надавали собі менше значення порівняно з дорослими (тривожність, потреба у визнанні). В окремих випадках фіксується відокремленість дітей від батьків, прояви вербальної агресії (великий рот на малюнках). Під час роботи діти були похмурими, тривожними, не проявляли старанності.

Все ж у більшої частини дітей домінують гарні та доброзичливі відносини з батьками, емоційна дистанція з батьками займає трохи менший відсоток сімей. Найменший показник у досліджуваній групі з нейтральним ставленням батьків в очах дітей, це можна побачити з рисунку 3.8.

Рисунок 3.8 – Ставлення батьків в очах дітей (за методикою «Малюнок сім'ї»[10])

Отримані дані свідчать, що у 42% дітей (5 осіб) простежується ставлення прийняття та кооперації: батьки сприймаються як емоційно близькі, доброзичливі, значущі для дитини, без проявів авторитарності. Діти відчувають себе рівноправними членами сім'ї, що забезпечує позитивний емоційний фон.

У 25% дітей (3 особи) виявлені ознаки відсторонення у стосунках з батьком, що проявляється в малюнках через емоційну дистанцію та відсутність братів чи сестер. Проте збережені усмішки на обличчях

персонажів відображають певний баланс між задоволенням і недоліком глибокого емоційного контакту.

У 33% дітей (4 особи) простежуються негативні прояви батьківських стосунків: ізольованість фігур, диспропорції та домінування дорослого. Це можна інтерпретувати як вплив симбіотичних тенденцій (надмірний тиск, гіперсоціалізація) або, навпаки, емоційного відсторонення, що викликає у дитини почуття тривожності та потребу у визнанні. В окремих випадках фіксується ймовірна інфантилізація, коли дитина надає собі менше значення в малюнку, підкреслюючи залежність від дорослих.

Загалом, результати методики відображають різний спектр батьківських стосунків: від гармонійного прийняття та співпраці до емоційної дистанції, тиску та часткової інфантилізації. Це свідчить про важливість підтримки дитини в сім'ї, забезпечення балансу між турботою та автономією, щоб уникнути розвитку тривожності та внутрішніх конфліктів.

Кореляційний аналіз зв'язку між батьківсько-дитячими відносинами та емоційним благополуччям дошкільників

Для емпіричної перевірки гіпотези про значущий вплив типу батьківського ставлення на рівень емоційного благополуччя дитини було проведено кореляційний аналіз між основними шкалами опитувальника ОРО (як показника батьківського ставлення) та сумарним відхиленням (СВ) за тестом М. Люшера (як кількісного показника емоційного благополуччя).

Зважаючи на невелику вибірку дослідження (N=12), для розрахунків був використаний непараметричний коефіцієнт рангової кореляції Спірмена (ρ).

Для кореляційного аналізу були обрані такі ключові показники, що характеризують:

1. Батьківське ставлення: Узагальнені бали (середнє значення балів матері та батька) за шкалами «Прийняття – Відторгнення» та «Авторитарна гіперсоціалізація».

2. Емоційне благополуччя: Загальна сума відхилення (СВ) за тестом М. Люшера (чим менше СВ, тим вище ЕБ).

В таблиці 3.7. можна побачити зведені дані для кореляційного аналізу.

Таблиця 3. 7 – Зведені дані для кореляційного аналізу

Код респондента (Д)	Сер. Прийняття (Бал)	Сер. Авторит. Гіперсоц. (Бал)	СВ Люшера (Зона)	СВ Люшера (Бал)
Д-1	12.0	1.0	4	6
Д-2	15.5	1.5	3	14
Д-3	22.5	3.0	2	31
Д-4	12.0	1.0	4	4
Д-5	13.0	2.5	4	7
Д-6	11.0	1.5	4	7
Д-7	13.0	3.0	3	26
Д-8	14.0	5.0	3	24
Д-9	14.5	1.0	4	6
Д-10	17.0	2.5	3	12
Д-11	9.0	4.5	2	28
Д-12	12.5	2.5	3	16

З таблиці 3.7 ми бачимо, що показники батьківського ставлення (Прийняття та Авторитарна гіперсоціалізація) представлені усередненими балами обох батьків, що дозволяє отримати інтегральну оцінку сімейної виховної позиції. Зокрема, найвищий середній бал Прийняття (22.5) та найнижчий бал Авторитарності (1.0) фіксуються у дітей з найкращим показником емоційного благополуччя (СВ Люшера 4-6 балів, Зона 4). Водночас, у групі дітей з найвищим рівнем неблагополуччя (СВ Люшера 28-31 бал, Зона 2) ми бачимо найнижчі бали Прийняття (9.0) та найвищі бали Авторитарної гіперсоціалізації (4.5). Цей попередній аналіз вказує на ймовірний обернений зв'язок між батьківською теплотою та дитячою тривожністю, який буде підтверджений статистично.

На основі розрахунків отримано наступні коефіцієнти кореляції, які можна переглянути в таблиці 3.8.

Таблиця 3.8 – Результати кореляційного аналізу Спірмена

Змінні, що корелюються	Коефіцієнт кореляції Спірмена (ρ)	Рівень значущості (p)	Характер зв'язку
Прийняття та Емоційне благополуччя (СВ Люшера)	ρ=−0.76	p<0.01	Сильний, обернений
Авторитарна гіперсоціалізація та. Емоційне благополуччя (СВ Люшера)	ρ=+0.81	p<0.01	Сильний, прямий

(Примітка: в тесті Люшера чим вище бал СВ, тим гірший емоційний стан, тобто нижче благополуччя. Тому Прийняття корелює негативно зі СВ (чим вище прийняття, тим нижче СВ), а Авторитарність корелює позитивно зі СВ (чим вище авторитарність, тим вище СВ). Це свідчить про прямий зв'язок між авторитарністю і емоційним неблагополуччям.)

З таблиці 3.8 ми бачимо, що кореляційний аналіз підтвердив статистично значущі зв'язки. Встановлено сильний обернений зв'язок між Прийняттям та СВ Люшера (ρ=−0.76, p<0.01). Це означає, що чим вище батьки приймають дитину, тим менше у неї емоційна напруга та вищий рівень благополуччя. Натомість, виявлено сильний прямий зв'язок між Авторитарною гіперсоціалізацією та СВ Люшера (ρ=+0.81, p<0.01). Тобто, зростання батьківського тиску та контролю прямо пропорційно веде до збільшення емоційного неблагополуччя та внутрішнього дискомфорту у дошкільника. Таким чином, емпірично доведено, що авторитарний стиль виховання є фактором ризику для емоційної сфери дитини.

Отримані результати надають чітке емпіричне підтвердження висунутій гіпотезі:

1. Встановлено сильний, статистично значущий обернений зв'язок (ρ=−0.76) між середнім рівнем батьківського прийняття та сумарним відхиленням за тестом Люшера (СВ).

Інтерпретація: чим вищий рівень емоційного прийняття дитини батьками (високе схвалення, симпатія, повага індивідуальності), тим нижчий

показник сумарного відхилення (СВ) у дитини, що відповідає високому рівню емоційного благополуччя (Зона 4). Це підтверджує, що авторитетний стиль виховання, який базується на прийнятті та кооперації, є критичним фундаментом для емоційної стійкості дошкільника. Діти, які виховуються у таких сім’ях, демонструють позитивні емоції, гарний сон, апетит та врівноважену поведінку.

2. Виявлено сильний, статистично значущий прямий зв'язок ($\rho=+0.81$) між середнім рівнем авторитарної гіперсоціалізації та сумарним відхиленням за тестом Люшера (СВ).

Інтерпретація: чим вищий рівень авторитарного тиску та гіперконтролю з боку батьків, тим вищий показник сумарного відхилення (СВ) у дитини, що асоціюється з низьким рівнем емоційного благополуччя (Зона 2). Це підтверджує гіпотезу, що авторитарний стиль, який характеризується високими вимогами та жорстким контролем, формує у дітей психологічну напругу, тривожність, агресивність та імпульсивність. Діти з таким типом виховання частіше обирають кольори, що свідчать про внутрішній неспокій, страх та бажання звільнитися від тиску.

Проведений кореляційний аналіз підтвердив визначальний вплив характеристик батьківсько-дитячих відносин на емоційне благополуччя дошкільників у групі дитячого садка.

Встановлені сильні кореляційні зв'язки демонструють:

1. Прийняття та кооперація батьківського ставлення є провідною детермінантою позитивного емоційного стану дитини (впевненість, стабільність, відкритість).

2. Авторитарність та гіперсоціалізація є провідною детермінантою емоційного неблагополуччя дитини (тривожність, агресивність, емоційна нестабільність), що також підтверджується результатами «Анкети нервово-психічного розвитку» та проективної методики «Малюнок сім'ї».

Отже, на основі проведеного емпіричного дослідження батьківсько-дитячих відносин та емоційного благополуччя у групі дошкільників, були

отримані такі ключові результати, що підтверджують висунуту гіпотезу. Аналіз батьківського ставлення за допомогою опитувальника ОРО засвідчив переважання позитивних тенденцій у вихованні: майже половина батьків демонструє «Прийняття» дитини, що характеризується емоційною теплотою, схваленням та підтримкою. Водночас, виявлена значна частка дисфункціональних стилів, таких як «Симбіоз», «Відторгнення» та «Гіперсоціалізація», а також високий рівень неузгодженості виховних позицій між матір'ю та батьком. Ці суперечливі стилі створюють потенційне підґрунтя для внутрішніх конфліктів у дитини.

Вивчення емоційного благополуччя показало, що хоча більшість дітей перебуває у стані емоційної норми або демонструє позитивний стан, третина вибірки (33%) має низький рівеньемоційного благополуччя. Ця група дітей характеризується високою тривожністю, внутрішньою напругою, нестійкими емоціями, порушеннями сну та харчування, а також схильністю до агресивності чи імпульсивності у поведінці. Якісний аналіз малюнків сім'ї підтвердив ці дані, зафіксувавши у третини дітей емоційну дистанцію, тиск та домінування дорослого у їхньому сприйнятті сімейних взаємин.

Ключовим результатом стало статистичне підтвердження гіпотези. Кореляційний аналіз Спірмена виявив сильні та статистично значущі зв'язки:

- Встановлено сильний обернений зв'язок ($\rho=-0.76$) між батьківським Прийняттям та рівнем емоційного неблагополуччя. Це означає, що чим вище емоційне прийняття, тим кращий емоційний стан дитини.
- Виявлено сильний прямий зв'язок ($\rho=+0.81$) між Авторитарною гіперсоціалізацією та рівнем емоційного неблагополуччя. Це доводить, що авторитарний тиск та гіперконтроль є прямими факторами, що провокують внутрішній дискомфорт та тривожність у дошкільника.

Таким чином, результати дослідження, особливо дані кореляційного аналізу ($\rho=-0.76$ та $\rho=+0.81$), чітко підтвердили гіпотезу про значущий вплив стилю батьківсько-дитячих відносин на емоційне благополуччя дошкільників. Встановлені зв'язки доводять, що Прийняття є ключовим

предиктором позитивного емоційного стану, тоді як Авторитарна гіперсоціалізація є прямим фактором ризику для його зниження.

3.3 Рекомендації щодо оптимізації батьківсько-дитячих відносин та емоційного благополуччя дітей дошкільного віку

Розроблений комплекс рекомендацій має цільовий, корекційний характер і безпосередньо ґрунтується на результатах емпіричного дослідження, яке підтвердило гіпотезу про значущий вплив дисфункціональних типів батьківського ставлення (авторитарної гіперсоціалізації, симбіозу, відторгнення) на зниження рівня емоційного благополуччя та зростання внутрішньої напруги й тривожності у дошкільників.

Загальна мета: забезпечення психологічної просвіти батьків щодо виявлених факторів ризику (дисфункціональних стилів) та розробка цільових механізмів, спрямованих на корекцію цих моделей взаємодії, з метою формування стійкого, позитивного емоційного фону та підвищення рівня внутрішньої гармонії дитини.

Очікувані результати:

1. Зниження проявів гіперконтролю та жорстких вимог у батьків, що призведе до зменшення тривожності та внутрішньої напруги у дитини (підтверджується зниженням інтегрального показника СВ за тестом Люшера).

2. Формування у дошкільника автономії, ініціативності та почуття компетентності, необхідних для позитивної самооцінки.

3. Подолання емоційної залежності (симбіоз) або емоційної відчуженості (відторгнення) через зміцнення почуття безумовного прийняття та психологічної безпеки.

1. Корекція авторитарної гіперсоціалізації (усунення напруги та тривоги). Це адресовано батькам, чий стиль виховання виявив сильну пряму

кореляцію (ρ=+0.81) з високим рівнем емоційного неблагополуччя, яке проявляється у внутрішній напрузі, страху зробити помилку та залежності від схвалення. Напрямок та механізм реалізації можна переглянути в таблиці 3.9.

Таблиця 3.9 – Корекція Авторитарної гіперсоціалізації

Напрямок корекції	Механізм реалізації для батьків	Вплив на емоційне благополуччя дітей.
Зниження тотального контролю	Надання дитині посильного вибору та зони відповідальності. Замість наказу чи вказівки – пропозиція самостійно вирішити побутове завдання.	Протидіяє залежності та розвиває автономію. Знижує потребу дитини в зовнішньому контролі, зменшуючи внутрішню напругу.
Схвалення зусиль та процесу	Цілеспрямоване заохочення старання та спроби, навіть якщо результат недосконалий. Фіксація уваги на прогресі дитини, а не на її відповідності ідеалу.	Зменшує страх осуду та невдачі, який є прямим наслідком гіперсоціалізації, та підвищує самоприйняття.
Повага до почуттів	Навчитися сприймати негативні емоції дитини (гнів, сльози, роздратування) як нормальний прояв психічного стану, а не як погану поведінку, яку треба карати.	Забезпечує емоційну свободу. Дозволяє дитині конструктивно опрацьовувати свої переживання, що є основою ЕБ.

2. Корекція симбіозу та відторгнення (зміцнення безпеки та прийняття). Це спрямовано на корекцію стилів, які спричиняють емоційну нестійкість, низьку самооцінку та відчуття ізольованості – прояви, ідентифіковані через проективну методику та Люшера. Напрямок та механізм реалізації для батьків можна переглянути в таблиці 3.10.

Таблиця 3.10 – Корекція симбіозу та відторгнення

Напрямок корекції	Механізм реалізації для батьків	Вплив на емоційне благополуччя
Зміцнення безумовного прийняття	Практика активного слухання дитини, зосереджуючись на її емоціях. Визнання почуттів без знецінення та моралізування: «Я бачу, тобі зараз сумно».	Пряма корекція відторгнення. Формує почуття захищеності та довіру до світу.

Продовження таблиці 3.10

Формування автономії при розлуці	При симбіозі: практика коротких, теплих і чітких ритуалів розлуки з обов'язковим подальшим рішучим відходом. Уникати надмірного подовження моменту прощання.	Знижує тривогу розлуки та емоційну залежність від дорослого, сприяючи внутрішній стабільності.
	Щоденне виділення мінімум 15-20 хвилин якісного, ненаправленого спілкування (спільна гра, читання) без відволікань на ґаджети чи побутові справи.	Пряма корекція відторгнення. Задовольняє фундаментальну потребу в приналежності та любові, що є основою для позитивного емоційного благополуччя.

3. Усунення неузгодженості виховання (фактор нестабільності). Зважаючи на виявлений у дослідженні високий рівень неузгодженості виховних позицій, що створює емоційну нестабільність, рекомендується спільна розробка єдиних, чітких та послідовних правил і вимог. Принцип: «Один голос». Батьки мають підтримувати авторитет одне одного, навіть якщо не погоджуються, обговорюючи розбіжності без присутності дитини.

Послідовність у вимогах та реакціях батьків є критичною для відчуття стабільності та прогнозованості життєвого середовища дитини, що прямо корелює зі зниженням рівня загальної тривожності та підвищенням впевненості.

Реалізація запропонованих рекомендацій, що спираються на емпірично встановлені кореляційні зв'язки, сприятиме формуванню у дитини почуття внутрішньої гармонії, автономності, довіри та психологічної безпеки. Діти, які відчувають підтримку й прийняття з боку батьків, демонструють вищий рівень емоційної врівноваженості та менше схильні до тривожності, що є прямим доказом вирішальної ролі сімейного чинника в оптимізації їхнього емоційного благополуччя.

Висновок до розділу 3.

На основі комплексного емпіричного дослідження, проведеного на вибірці дітей дошкільного віку та їхніх батьків (12 сімей), гіпотеза про значущий вплив типу батьківського ставлення на рівень емоційного благополуччя дошкільника знайшла своє повне емпіричне підтвердження.

Результати кореляційного аналізу (коефіцієнт Спірмена) доводять що:

- Позитивний вплив «Прийняття» та «Кооперації» (авторитетний стиль): діти, чиї батьки демонструють переважання «Прийняття» (46% сімей) та «Кооперації», мають найвищий рівень позитивного емоційного благополуччя (42% дітей у Зоні 4 за Люшером), демонструють стабільний сон, апетит, доброзичливість та відсутність страхів (50% дітей з позитивним нервово-психічним розвитком). Ці стилі є предикторами психологічної стійкості та внутрішньої гармонії дитини.
- Негативний вплив «Авторитарної гіперсоціалізації» (авторитарний стиль): виявлено пряму залежність між цим типом ставлення та емоційним неблагополуччям. Діти, які виховуються в умовах підвищеного контролю (23% сімей), входять до групи з низьким/дуже низьким рівнем емоційного благополуччя (33% дітей у Зоні 2 за Люшером). Вони мають стійке порушення сну, харчування, схильність до тривожності, агресивності, імпульсивності та істерик.

Вплив дисфункціональних та неузгоджених стилів: типи «Симбіоз», «Відторгнення» та «Інфантилізація» (46% сімей) асоційовані з середнім та низьким рівнем емоційного благополуччя (25% та 33% відповідно). Вони призводять до нестійких емоційних проявів, імпульсивності та наявності страхів.

Комплексне застосування проективної та кольорових методик дозволило деталізувати прояви емоційного благополуччя у дітей:

- Внутрішня напруга та тривожність: діти з негативним емоційним благополуччям (Зона 2 за Люшером) схильні обирати на початку тесту негативні кольори (сірий, чорний), що свідчить про високий рівень внутрішньої напруги, тривоги та бажання звільнитися від тиску дорослих.
- Сприйняття сім'ї: аналіз «Малюнка сім'ї» підтвердив сприйняття дитиною емоційної дистанції та тиску з боку батьків (нетримання за руки, невідповідність розмірів, сильне натискання), що корелює з виявленими випадками «Відторгнення» та «Гіперсоціалізації».

- Дані ОРО засвідчили високий рівень неузгодженості виховних позицій між батьками. Ця неузгодженість виступає самостійним фактором ризику, створюючи емоційно нестабільне та непередбачуване середовище для дитини, що підвищує її тривожність (проявляється у низькому емоційному благополуччю) та потребу у зовнішній підтримці.

Емпірично встановлена кореляція між дисфункціональними стилями виховання та низьким рівнем емоційного благополуччя (тривожністю, напругою, агресивністю) лягла в основу розробки цільових практичних рекомендацій. Ці рекомендації спрямовані на корекцію батьківських моделей (зниження гіперконтролю, формування безумовного прийняття) для оптимізації внутрішнього емоційного стану дитини та підвищення її стійкості в умовах дошкільного закладу.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження було присвячене комплексному вивченню впливу батьківсько-дитячих відносин на емоційне благополуччя дошкільника в умовах групи дитячого садка. Шляхом глибокого теоретичного аналізу та емпіричної перевірки була повністю підтверджена висунута гіпотеза про те, що тип батьківського ставлення та стиль виховання значуще впливає на рівень емоційного благополуччя дитини, причому конструктивні стилі асоціюються з високим емоційним благополуччям, а дисгармонійні – з низьким.

Теоретичний аналіз визначив емоційне благополуччя як стійкий позитивний емоційний фон, що є ключовим індикатором гармонійного психічного розвитку та основою успішної взаємодії дитини зі світом. Дошкільний вік є сенситивним періодом для становлення емоційної сфери, під час якого відбуваються фундаментальні трансформації:

Емоції переходять від безпосередніх реакцій до опосередкованих і усвідомлених. Дитина опановує механізми емоційного передбачення (здатності прогнозувати наслідки) та інтеріоризації соціальних норм, що дозволяє їй керувати своєю поведінкою в колективі.

З'являються моральні та естетичні почуття, а також емпатія та співчуття, які є критичними для налагодження дружніх стосунків та соціальної адаптації в групі дитячого садка.

Було обґрунтовано, що саме від якості сформованої емоційної стійкості залежить здатність дитини долати стрес, мати високу самооцінку та успішно взаємодіяти з однолітками, тобто її емоційне благополуччя.

Батьківсько-дитячі відносини функціонують як первинна підсистема соціального розвитку, яка закладає базове почуття довіри або небезпеки.

Конструктивні відносини (прийняття, авторитетний стиль) сприяють формуванню базової безпеки, яка забезпечує дитині «емоційний імунітет» до

стресів зовнішнього середовища. Це створює надійну «тилову базу», дозволяючи дитині проявляти ініціативу та самостійність у групі.

Дисгармонійні відносини (авторитарність, відторгнення, інфантилізація) призводять до емоційної депривації. Будь-яке емоційне відторгнення або гіперконтроль трансформується у дитини у внутрішній конфлікт, що є прямим джерелом емоційного неблагополуччя (тривожність, агресія, страхи) в освітньому середовищі.

Саме характер батьківського ставлення є вирішальним фактором, який визначає якість емоційного фундаменту дитини.

Емпірична частина дослідження статистично підтвердила причинно-наслідковий зв'язок, що дозволило чітко встановити, як саме той чи інший стиль впливає на емоційне благополуччя дошкільника.

Встановлено, що діти, виховані в умовах прийняття та кооперації, демонструють високий і стабільний рівень емоційного благополуччя (близько 42%), що підтверджено позитивним емоційним фоном (за М. Люшером), відсутністю нервово-психічних порушень та високим рівнем соціалізації.

Діти, на яких впливають стилі авторитарної гіперсоціалізації, інфантилізації чи відторгнення, мають низький рівень емоційного благополуччя (близько 33%). Це виявляється у зростанні тривожності, агресивності, порушенні сну та апетиту (за анкетою Запорожця), а також у сприйнятті батьків як домінантних і відчужених фігур (за «Малюнком сім’ї»).

Таким чином, доведено, що якість батьківсько-дитячих відносин є ключовим, визначальним чинником формування емоційного благополуччя дошкільника. Конструктивні сімейні відносини є не просто фоном, а активним механізмом, який наділяє дитину емоційною стійкістю, необхідною для успішної адаптації та реалізації свого потенціалу в колективі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Атманчук Р. В., Пасічнич О. М. Дитяча психологія : навч. посіб. Ніжин : Університетська думка, 2021. 248 с.

2. Боришевський, М. Й. Психологія самовизначення особистості : монографія. Київ : Ін-т психології ім. Г. Костюка НАПН України, 2015. 260 с.

3. Варій М. Й. Загальна психологія : навчальний посібник / 2-ге видан., випр. і доп. Київ : «Центр учбової літератури», 2007. 968 с.

4. Глушко О.І. Вибрані лекції з дисципліни «Психологічні проблеми батьківсько-дитячих стосунків» / О. І. Глушко, О.О. Байєр. Дніпро : РВВ ДНУ, 2019. 56 с.

5. Darling N., Steinberg L. Parenting style as context: An integrative model. *Psychological Bulletin*. 1993. Vol. 113, № 3. P. 487-496.

6. Дембицька М. А. Психологія сімейних відносин : навчальний посібник. Львів : Новий Світ-2000, 2018. 350 с.

7. Дошкільна психологія : підручник / О. Л. Кононко, Т. О. Піроженко, Р. В. Павелків та ін. за ред. О. Л. Кононко. Київ : ВД «Слово», 2017. 520 с.

8. Душка А. Л. Дитячо-батьківські відносини як фактор успішного розвитку дитини. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського*. 2011. № 11–12. С. 27-280.

9. Дуткевич Т. В. Дитяча психологія : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 424 с.

10. Загадковий світ емоцій. Розвиток емоційної сфери дошкільників / упоряд. І. В. Молодушкіна. 2-ге вид. Харків : Вид. група «Основа», 2011. 207 с.

11. Іванова В. В., Щербанич Я. В. Емоційне благополуччя дитини-дошкільника як передумова розвитку її емоційної стійкості. *Науковий вісник Мукачівського державного університету*. *Гуманітарні і суспільні науки.* 2014. № 17(12). С. 60-71

12. Коваленко О. М. Психологія дитинства: теорія і практика : навчальний посібник. Київ : Знання, 2020. 415 с.

13. Коваленко, О. П. Психологія сімейного виховання : навчальний посібник. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. 216 с.

14. Кононко О. Л. Соціально-емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві) : навч. посіб. для вищ. навч. закладів. Київ : Освіта, 1998. 225 с.

15. Кравченко О. В. Психологія сім'ї : навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2021. 300 с.

16. Кошкарова Т. А. Психологічний аналіз проблем дитячо-батьківських відносин. *Школа здоров'я*. 2014. № 2. С. 5–14.

17. Кулаченко О.В., Молодушкіна І. В.. Теорія і практика формування дитячого колективу. Харків : Вид. група «Основа», 2012. 144 с.

18. Максименко Д., Зарицька В. А. Загальна психологія : підручник. 3-тє вид., перероб. і доп. Вінниця : Нова Книга, 2016. 704 с.

19. Мойзріст О. Вивчаємо особливості емоційного розвитку дитини. *Практичний психолог: дитячий садок*. 2017. № 9. С. 15-22.

20. Павелків Р.В., Цигипало О.П. Дитяча психологія : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ-Рівне, 2006. 525 с.

21. Павелків Р. В. Психодіагностичний інструментарій в умовах дошкільного закладу : навч. посіб. Київ : «Центр учбової літератури», 2013. 296 с.

22. Пасічніченко А. В., Атаманчук Н. М. Емоційне неблагополуччя дитини дошкільного віку. *Інноваційний потенціал професійної підготовки майбутніх фахівців початкової і дошкільної освіти* : зб. наук. пр. Полтава : ПНПУ, 2016. Вип. 3. С. 194–200.

23. Піроженко, Т. О. Психологія дитячого спілкування : навч.-метод. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ : ун-т ім. Б. Грінченка, 2019. 144 с.

24. Пірожено Т.О., Ладивір О, Карасьова К.В. та ін. Сучасні діти – відображення цінностей дорослого світу : методичні рекомендації. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. 120 с.

25. Повалій Л. В. Специфіка батьківсько-дитячих взаємин у сучасній сім'ї . *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2012. Випуск 16, книга 1. 2012. С. 233-240.

26. Помиткіна Л.В., Злагодух В.В., Хімченко Н.С., Погорільська Н.І. Психологія сім'ї : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2010. 270 с.

27. Прищепа Т.І. Психологічне здоров'я дошкільників. Харків : Вид. група «Основа», 2010. 239 с.

28. Психологія сім'ї : навч. посіб. / Р. П. Федоренко. Луцьк : Вежа-Друк, 2015. 364 с.

29. Семиченко В. О. Психологія: підручник. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Академвидав, 2012. 488 с.

30. Сидоренко Ю. І. Гармонійні взаємини між батьками та дітьми як концептуальна проблема розвитку національного виховання. Миколаєвський державний університет імені В.О. Сухомлинського. 232 с.

31. Сидоренко Ю. І., Повалій Л. В. Дослідження стану сформованості готовності підлітків з неповної сім'ї до виявлення гармонійності у взаєминах з батьками. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2009. (Кн. 2), Вип. 13. С. 112-121.

32. Сисоєва С. О. Освітні технології: методологічний аспект / У кн. Т. Левовицький, І. Вільш, І. Зязюн, Н. Ничкало (Ред.), *Професійна освіта: педагогіка і психологія*. Київ : ВІПОЛ, 2000. С. 351-368.

33. Скрипник Н. І. Психолого-педагогічні засади виховання гуманних взаємостосунків у дітей старшого дошкільного віку : монографія. Умань : Видавничо-поліграфічний центр "Візаві", 2012. 153 с.

34. Тарасюк Л. М. Стилі батьківського виховання як чинник формування міжособистісної взаємодії дітей в дошкільному віці. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія : Психологія і педагогіка. 2014. Вип. 26. С. 125-127.

35. Терещенко Л. А., Карабаєва І. І. Психологічні особливості емоційної сфери дітей дошкільного віку. *Актуальні проблеми психології :* зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. Костюка НАПН України. Київ, 2019. Т. 10, Вип. 33. С. 214–234.

36. Титаренко Т. М. Психологічне здоров'я особистості: засоби самодопомоги в умовах тривалої травматизації : монографія. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2018. – 160 с.

37. Федорова М. А. Особливості емоційного розвитку сучасних дітей в аспекті становлення міжособистісних взаємин. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Педагогіка. Соціальна робота». 2020. Вип. 1 (46). С. 133-137.

38. Долгачева О. В. Особливості розвитку емоцій у дітей дошкільного віку. URL : https://emotsijno-osobistisnij-rozvitok-ditej-v-umovakh-sim-ji.webnode.com.ua/osoblivosti-rozvitku-emotsij-u-ditej-doshkilnogo-viku/

39. Марценюк М. О., Кабаштура Ю. В. Психологічні особливості розвитку емоційної сфери дитини-дошкільника. *Актуальні проблеми сучасної дошкільної освіти* : збірник тез доповідей Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції, (26 жовтня 2017 р., м. Мукачево) / Ред.кол. : В.І. Кобаль (гол.ред.) та ін. Мукачево : МДУ, 2017. С. 99-102.

40. Єгорова Г. А. Корекція розвитку : програма з корекційно-розвиткової роботи для учнів 5-6 класів спеціальних закладів загальної середньої освіти для дітей із порушеннями опорно-рухового апарату. Київ : Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України, 2022, 72 с.

41. Особливості емоційного розвитку дітей дошкільного віку : консультація для батьків / Упорядник Пономаренко О. URL : https://surl.li/gddyzi

42. Пріхно А. Ю. Причини емоційних порушень у дошкільному віці : консультація для батьків. URL : https://vseosvita.ua/library/embed/0100d4p2-5f15.docx.html

43. Тест-опитувальник батьківського ставлення. URL : https://glb-veselka.dytsadok.org.ua/testopituvalnik-batkivske-stavlennya-17-24-56-01-07-2021/

44. Психологічна служба закладів освіти. *Добірка матеріалів*. URL : https://psyhologdcpp.in.ua/instrumentariy/

ДОДАТКИ

Додаток А

Методика «Тест – опитувальник батьківського ставлення» (ОРО) [43]

Мета: Виявлення особливостей емоційного ставлення батьків до дитини, визначення домінуючих типів батьківського ставлення та аналіз особистісних установок, які проявляються у взаємодії з дитиною. Методика дозволяє дослідити рівень прийняття/відкидання дитини, ступінь контролю, вимогливості, співробітництва, а також виявити потенційні проблеми у батьківсько-дитячих стосунках.

Інструкція: Прочитайте уважно твердження та дайте відповідь «так» або «ні»

Твердження:

1. Я завжди співчуваю своїй дитині.
2. Я вважаю своїм обов’язком знати все, що думає моя дитина.
3. Я поважаю свою дитину.
4. Мені здається, що поведінка моєї дитини значно відхиляється від норми.
5. Потрібно якомога довше тримати дитину осторонь від реальних життєвих проблем, якщо вони її травмують.
6. Я відчуваю до дитини прихильність.
7. Добрі батьки оберігають дитину від життєвих труднощів.
8. Моя дитина часто неприємна мені.
9. Я завжди намагаюсь допомогти своїй дитині.
10. Бувають випадки, коли глумливе ставлення до дитини приносить їй велику користь.
11. Я відчуваю досаду щодо своєї дитини.
12. Моя дитина нічого не досягне у житті.
13. Мені здається, що діти знущаються над моєю дитиною.

14. Моя дитина часто здійснює такі вчинки, які окрім презирства нічого не варті.

15. Для свого віку моя дитина не зовсім зріла.

16. Моя дитина поводиться спеціально, щоб досадити мені.

17. Моя дитина вбирає у себе все погане, як губка.

18. Мою дитину важко навчити гарних манер, при найбільшому старанні.

19. Дитину потрібно тримати у суворих рамках, тоді з неї виросте порядна людина.

20. Я люблю, коли друзі моєї дитини приходять до нас додому.

21. Я схвалюю свою дитину.

22. До моєї дитини липне все погане.

23. Моя дитина не досягне успіхів у житті.

24. Коли в компанії знайомих говорять про дітей мені трохи соромно, що моя дитина не така розумна і здібна, як хотілось би..

25. Я жалію свою дитину.

26. Коли я порівнюю свою дитину з її ровесниками, вони здаються мені дорослішими і у поведінці і у судженнях.

27. Я із задоволенням проводжу з дитиною свій вільний час.

28. Мені шкода, що моя дитина росте і дорослішає.

29. Я часто ловлю себе на ворожому ставленні до дитини.

30. Я мрію про те, щоб моя дитина досягла всього того, що мені не вдалося у житті.

31. Батьки повинні пристосовуватись до дитини.

32. Я намагаюся виконати всі прохання моєї дитини.

33. Приймаючи сімейні рішення слід враховувати і думку дитини

34. Головна причина капризів моєї дитини – егоїзм, впертість і лінь.

35. У конфлікті з дитиною я часто можу визнати, що вона по-своєму права.

36. Діти рано дізнаються, що батьки можуть помилятися.

37. Я завжди зважаю на свою дитину.

38. Я відчуваю приязнь до дитини.

39. Я дуже цікавлюсь життям своєї дитини.

40. Неможливо нормально відпочити, якщо проводиш час з дитиною.

41. Найголовніше, щоб у дитини було спокійне і безхмарне дитинство.

42. Іноді мені здається, що моя дитина – нездатна ні до чого доброго.

43. Я поділяю захоплення своєї дитини.

44. Моя дитина може вивести із себе будь-кого.

45. Я поділяю гіркоту, смуток своєї дитини.

46. Моя дитина часто дратує мене.

47. Виховання дитини – суцільне тріпання нервів.

48. Сувора дисципліна у дитинстві – розвиває сильний характер.

49. Я не довіряю своїй дитині.

50. За суворе виховання діти дякують потім.

51. Інколи мені здається, що я ненавиджу свою дитину.

52. У моєї дитини більше недоліків, ніж позитивних якостей.

53. Я поділяю інтереси своєї дитини.

54. Моя дитина не спроможна що-небудь зробити самостійно, а якщо і зробить, то обов’язково не так.

55. Моя дитина виросте непристосованою до життя.

56. Моя дитина подобається мені такою, якою вона є.

57. Я ретельно стежу за станом здоров’я своєї дитини.

58. Не рідко я захоплююсь своєю дитиною.

59. Дитина не повинна мати секретів від батьків.

60. Я не високої думки про здібності своєї дитини і не приховую цього від неї.

61. Дуже бажаю, щоб дитина товаришувала з тими дітьми, які подобаються її батькам.

Ключі до тесту

1. »Прийняття-відхилення» – 3, 4, 8, 10, 12, 14, 15, 16, 18, 20, 23, 24, 26, 27, 29, 34, 37, 38, 40, 42, 43, 44, 45, 47, 49, 51, 52, 53, 55, 56, 60.

2. «Кооперація» – 6, 9, 21, 25, 31, 33, 39, 35, 36.

3. «Симбіоз» – 1, 5, 7, 28, 32, 41, 58.

4. «Авторитарна гіперсоціалізація» – 2, 19, 30, 48, 50, 57, 59.

5. «Маленький (-а) невдаха» – 9, 11, 13, 17, 22, 23, 54, 61.

Порядок підрахунку тестових балів

При підрахунку тестових балів за всіма ознаками враховується відповідь «вірно». Високий тестовий бал по відповідним шкалам інтерпретується як:

— відштовхування;
— соціальна бажаність;
— симбіоз;
— гіперсоціалізація;
— інфантилізація.

Аналіз відповідей

1. «Прийняття-відштовхування»

Шкала показує інтегральне емоційне ставлення до дитини. На одній шкалі батькам подобається дитина такою яка вона є. Батьки поважають індивідуальність дитини, симпатизують їй. Батьки багато часу проводять з дитиною, поважають її інтереси і плани. На іншій шкалі: батьки виховують свою дитину погано, непристосованою до життя, їм здається, що дитина не досягне успіху. Батьки відчувають до дитини смуток, злість, тощо. Вони не довіряють дитині та не поважають її.

2. «Кооперація»

Шкала показує соціально бажаний облік батьківського ставлення. Зміст шкали розкривається так: батьки зацікавлені в планах дитини, намагаються допомогти, співчувають їй. Батьки високо цінують інтелектуальні та творчі здібності дитини, відчувають гордість за неї. Вони задовольняють ініціативу и самостійність дитини. Батьки довіряють дитині, намагаються стати на його бік з будь яких питань.

3. «Симбіоз»

Шкала відображає міжособистісний бар'єр у спілкуванні з дитиною. Батьки відчувають себе з дитиною єдиним цілим, прагнуть задовольнити всі потреби дитини, огородити її від труднощів, неприємностей в житті. Батьки постійно відчувають неспокій за життя дитини, котра здається їм маленькою та беззахисною.

4. «Авторитарна гіперсоціалізація»

Шкала відображає налагоджену форму керування поведінки дитини. Батьки вимагають від дитини дисципліни та виконання всіх вимог. За вияв своєї думки дитину буде покарано. Батьки слідкують за досягненнями дитини, його індивідуальними особливостями, думками, тощо

5. «Маленький невдаха»

Шкала відображає особливості виховання і розуміння дитини батьками. Батьки вважають дитину маленькою. Інтереси, думки, почуття здаються батькам дитячими. Дитину вважають непристосованою, не успішною та відкритою для поганих справ. Батьки не довіряють своїй дитині. У зв'язку з цим батьки намагаються відгородити дитину від труднощів життя, вимогливо контролюють її дії.

Додаток Б

Методика «Визначення емоційного благополуччя дитини в колективі» [44]

Мета: Дослідження особливостей емоційного стану та рівня емоційного благополуччя дитини в дитячому колективі, виявлення характеру її взаємин з однолітками, ступеня комфортності перебування серед ровесників та визначення наявності емоційних труднощів у міжособистісній взаємодії.

Інструкція: Дайте, будь-ласка, відповіді («так» або «ні») на запропоновані запитання».

Запитання:

1.Дитина почувається впевненою щоранку?

2.Чи має дитина можливість самостійно, вільно обирати матеріали, іграшки, посібники?

3.Чи має дитина право на вибір діяльності?

4.Чи має дитина право відмовлятися від колективної діяльності?

5.Чи може дитина обирати свій індивідуальний спосіб дії з матеріалами, посібниками, іграшками?

6.Чи має дитина право на свій індивідуальний темп роботи?

7.Чи має дитина можливість проявляти активність, у тому числі рухову?

8.Чи відчуває дитина себе членом «сім'ї – групи» і чи може запропонувати щось змінити в інтер'єрі, переставити чи переобладнати?

9.Чи відчуває дитина свою значимість для вас, для всіх дорослих, які працюють в ЗДО?

10.Чи відчуває дитина себе достойною людиною?

11.Чи відчуває себе дитина винною, якщо в неї щось не виходить?

12.Чи відчуває дитина залежність від настрою дорослих?

13.Чи впевнена дитина в тому, що слухняність – це головна гідна особистісна риса в дитячому садку?

14.Чи розуміє дитина, що в присутності «перевіряючих» треба вести себе зразково, «пристойно», не як завжди?

15.Чи розуміє дитина, що не можна задавати «непристойних» запитань вихователеві?

Інтерпретація результатів: Якщо на більшість запитань отримані ствердні відповіді, це свідчить про те, що дитина почувається емоційно благополучно, комфортно перебуває у дитячому колективі, має позитивні взаємини з однолітками та дорослими. Вона відчуває власну значущість, упевненість у собі, має можливість самостійного вибору та реалізації активності.

Якщо ж на більшість запитань надані негативні відповіді, це вказує на знижений рівень емоційного благополуччя. У такої дитини можуть спостерігатися емоційні труднощі у міжособистісній взаємодії, почуття невпевненості, залежності від дорослих, переживання провини чи тривоги, що свідчить про наявність емоційно травмуючої ситуації у групі дитячого садка.

Додаток В

«Анкета нервово-психічного розвитку дитини та її емоційних особливостей» (А.В. Запорожець)» [10]

Мета: визначити особливості нервово-психічного розвитку дітей та їхнього емоційного стану.

Інструкція: Охарактеризуйте сон, апетит та емоційний стан малюка.

1. а) Як він засинає: швидко або повільно; чи вимагає, щоб із ним посиділи, щоб не вимикали світло та ін.;

б) як спить: міцно, спокійно чи неспокійно, кричить, плаче, розмовляє уві сні;

в) як прокидається (відразу чи ні), у якому настрої: веселому, спокійному, роздратованому, в сльозах.

2. а) Як він їсть: охоче чи ні, обирає їжу чи ні;

б) швидко їсть чи повільно;

в) як їсть: сам чи за допомогою дорослих;

г) як діють похвала або докора; чи Ваша оцінка нічого не змінює.

3. Чи помічаєте Ви прояв страху у Вашого малюка:

а) у темній кімнаті;

б) під час покарання, окрику, незадоволення дорослим поведінкою дитини або за інших обставин (яких?).

4. Чому радіє Ваша дитина і що викликає в неї сум, незадоволення, образу? Як довго дитина це переживає?

5. Чи вміє Ваша дитина співчувати близьким людям?

6. Які емоції спостерігаються під час гри дитини? Як вона їх проявляє: жаліє чи карає ляльку? Доброзичливо

поводиться дитина з однолітками чи ні?

7. Чи вміє дитина відстоювати свої інтереси перед батьками, іншими членами сім'ї, однолітками?

8. Якими засобами дитина відстоює свої інтереси: знаходить аргументи, умовляє, вимагає, плаче?

Інтерпретація результатів: кожна відповідь береться до уваги та вписується до протоколу дитини.

Додаток Г

«Колірний тест емоційних станів за М. Люшером» [10]

Мета: дослідження емоційного стану, особливостей психоемоційного самопочуття дитини та виявлення прихованих переживань, рівня тривожності й напруженості.

Матеріали: стимульний матеріал – набір з 8 кольорових карток (синій, зелений, червоний, жовтий, фіолетовий, коричневий, чорний та сірий).

Інструкція: дитині послідовно пред'являють картки й пропонують вибрати той колір, який найбільше подобається на даний момент. Обраний колір відкладається вбік. Потім із решти карток дитина знову обирає найбільш привабливий колір. Процедура повторюється, доки всі картки не будуть розкладені в певній послідовності. Після цього дослідник фіксує порядок обраних кольорів.

Інтерпретація результатів:

- Перші позиції (1–3 місце) – свідчать про бажані емоційні стани, потреби, що є провідними для дитини.
- Середні позиції (4–5 місце) – вказують на нейтральні ставлення, відсутність виражених емоційних акцентів.
- Останні позиції (6–8 місце) – демонструють відкинуті емоційні стани, що можуть відображати внутрішні конфлікти, напруження, фрустрацію чи небажані переживання.

Загальна інтерпретація базується на аналізі переваг і відмов щодо кожного кольору:

— Синій – потреба у спокої, емоційній гармонії;

— Зелений – самостійність, наполегливість, потреба у визнанні;

— Червоний – енергійність, активність, прагнення до досягнень;

— Жовтий – оптимізм, відкритість до нового, надія;

— Фіолетовий – чутливість, емоційна залежність, потреба в захисті;

— Коричневий – потреба у фізичному комфорті, турботі, захищеності;

— Чорний – заперечення, протест, відмова;

— Сірий – байдужість, емоційна відстороненість, захисна позиція.

Додаток Д

Методика «Мій настрій у кольорі» [44]

Мета: виявлення актуального емоційного стану дитини, його вираженості та особливостей прояву.

Матеріали: аркуш паперу з п’ятьма квадратиками, чотири з яких замальовані у різні кольори (червоний, зелений, синій, чорний), а п’ятий – залишається чистим (див. мал. 1). Кольорові олівці.

Інструкція: «Уяви собі, що замальовані квадратики означають настрій:

— червоний – радісний настрій;

— зелений – спокійний, упевнений настрій;

— синій – сумний настрій;

— чорний – тривожний настрій.

Тобі потрібно замалювати чистий квадратик відповідно до свого настрою».

Додатково враховується старанність дитини при замальовуванні квадратика.

Оцінювання результатів:

— 10 балів – дитина замалювала квадратик червоним кольором і проявила старанність;

— 8–9 балів – дитина замалювала квадратик червоним кольором, але не проявила старанності;

— 4–7 балів – дитина замалювала квадратик зеленим кольором;

— 2–3 бали – дитина замалювала квадратик синім кольором;

— 0–1 бал – дитина замалювала квадратик чорним кольором.

Висновки про рівень емоційного стану:

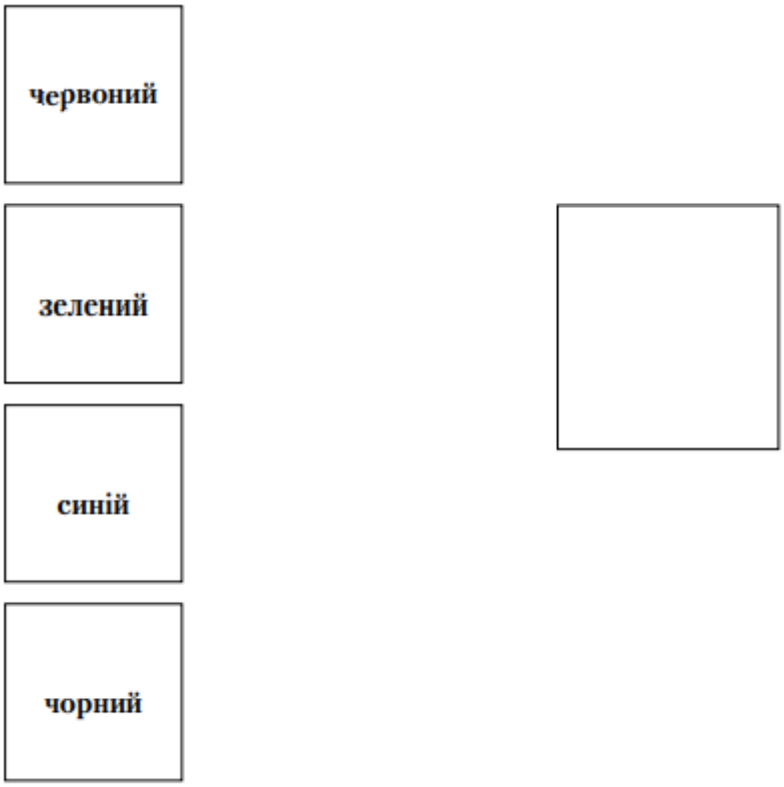
— 10 балів – дуже високий рівень емоційного стану (радісний настрій);

— 8–9 балів – високий рівень (радісний настрій, але зниження старанності);

— 4–7 балів – середній рівень (спокійний, урівноважений настрій);

— 2–3 бали – низький рівень (сумний настрій);

— 0–1 бал – дуже низький рівень (тривожний настрій).

Мал. 1

Додаток Е

Проективна методика «Малюнок сім'ї» [10]

Мета: виявлення уявлень дитини про свою сім'ю, її емоційного ставлення до членів сім'ї, визначення характеру внутрішньо-сімейних взаємин, прихованих переживань і труднощів у спілкуванні.

Обладнання: аркуш паперу (розташований горизонтально), простий олівець, гумка.

Інструкція: «Намалюй на цьому аркуші всю свою сім'ю». Якщо дитина запитує, кого саме малювати, психолог відповідає: «Я не знаю, хто є членами твоєї сім'ї. Ти знаєш це краще за мене».

Обробка та інтерпретація результатів: аналіз малюнка проводиться комплексно, з урахуванням декількох параметрів.

1. Розмір постатей

— Занадто великі фігури – імпульсивність, тривожність, підвищена емоційна збудливість.

— Занадто малі фігури – знижений настрій, депресивні тенденції, відчуття власної малоцінності.

— Відносний розмір показує значущість члена сім'ї для дитини.

Дуже великі батьки і занадто маленька дитина – відчуття пригніченості, тиску. Мати у великому зображенні – можливий прояв гіперопіки. Зменшені брати/сестри – ознака конкурентності, суперництва. Завищений розмір власної постаті – прагнення до лідерства, бажання контролю.

2. Розміщення постатей на аркуші

— Близькість, контакт (руки торкаються, спільна діяльність) – емоційна єдність, теплі стосунки.

— Велика відстань між постатями, ізольованість – слабкий емоційний зв'язок, відчуженість.

— Ізоляція лише однієї постаті – слабкий зв’язок саме цього члена сім’ї з іншими.

— Зображення себе окремо від усіх – відчуття власної ізольованості.

— Перекривання постатей – надмірна близькість, залежні стосунки. Часто зустрічається у неповних сім’ях.

3. Послідовність зображення

— Відображає значущість членів сім’ї для дитини.

— Демонстративні діти зазвичай починають із себе.

— Сором’язливі й тривожні – малюють себе в останню чергу.

4. Поза, вираз обличчя, деталі

— Поза: екстравертна чи інтровертна – показує, як дитина сприймає члена сім’ї.

— Зображення зі спини чи у профіль (відверненого від інших) – конфліктність, відчуття неприйняття.

— Вираз обличчя: усмішка – позитивне ставлення; гримаса, зуби – ворожість, страх перед агресією.

— Деталізація: улюблені члени сім’ї малюються з більшою кількістю деталей, менш значущі – схематично.

5. Співвідношення реального та намальованого складу сім’ї

— Відсутність когось – конфлікт чи відсутність емоційної значущості.

— Відсутність зображення себе – почуття знедоленості, незадоволеності. Якщо навіть після прямого запитання дитина відмовляється намалювати себе – ознака глибокого відчуття відчуження.

— Додаткові персонажі (яких немає у сім’ї) – прагнення до повноти сім’ї, особливо часто – бажання мати батька.

— Велика кількість предметів (меблі, дерева, речі) – ознака слабких емоційних контактів, спроба «замістити» спілкування предметами.

Показники сприятливої сімейної ситуації:

— Зображення всіх реальних членів сім’ї.

— Емоційний контакт (руки торкаються, спільна діяльність).

— Відповідність розмірів фігур (дитина менша за батьків, але без різких перекосів).

— Відсутність ізольованих або «виключених» фігур.

Методика дозволяє:

— виявити уявлення дитини про сімейні ролі та значущість окремих членів сім'ї;

— зрозуміти її емоційне ставлення до близьких;

— визначити можливі конфлікти, відчуття ізоляції, тривоги чи незадоволеності;

— оцінити рівень сімейної згуртованості або емоційної дистанції.